

Masteroppgave

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Tone Østerli

Svartlamon - kunnskap, opplevelse og bruk

En studie av verneverdier i
bygninger og kulturmiljø

Masteroppgave i kulturminneforvaltning

Veileder: Ida Bull

Trondheim, mai 2017

Tone Østerli

Svartlamon - kunnskap, opplevelse og bruk

En studie av verneverdier i
bygninger og kulturmiljø

Masteroppgave i kulturminneforvaltning
Veileder: Ida Bull
Trondheim, mai 2017

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Forsidebildet: Bakgårdsfasade Svartlamon
Foto: Per E. Riise

Forord

Det er flere som fortjener en takk for sine bidrag i forbindelse med denne oppgaven. Først og fremst må jeg få takke de ansatte hos byantikvaren i Trondheim og alle de andre på Miljøenheten for at de tok så godt imot meg og fikk meg til å føle meg svært velkommen under praksisperioden høsten 2016. Ellers må jeg rette en særlig takk til alle de trivelige folkene som bor og virker på Svartlamon, og spesielt de som ønsket meg velkommen inn i sine hjem under feltarbeidet: Einar, Ranja, Nina, Dag, Jørgen, Fride og Frode, Daniel, Siri, Truls, Kjersti og Solveig. Daglig leder i Svartlamon Boligstiftelse, Kathrine Standal, har også vært en viktig ressurs i arbeidet med oppgaven, og har vært kjapp til å svare på mine henvendelser.

Takk også til min veileder Ida Bull, som har bistått meg underveis og kommet med konstruktive innspill. I løpet av de siste årene har jeg også satt stor pris på samarbeidet med mange av de andre som jobber ved Institutt for historiske studier på NTNU, og særlig de flotte folkene som er tilknyttet studiet i kulturminneforvaltning. Mine fantastiske medstudenter må heller ikke glemmes. Nå er vi faktisk ferdige, folkens - hvor ble årene av? Fem år med gleder, sorger, hardt arbeid, frustrasjoner, oppturer, stress, mye latter, og mange spennende, lærerike og interessante kulmi-opplevelser. Dere er en gjeng jeg har blitt veldig glad i, og som jeg kommer til å savne i hverdagen.

Min mor Åsne har stått for korrekturlesing av oppgaven, og min kjære Per har bidratt med foto, bilderedigering og korrekturlesing. Takk til dere begge.

Også denne gangen må jeg til slutt takke mine tre søte små: Ida, Magnus og Hannah, som i enda to år til har holdt ut med mammas evinnelige gnål om kjedelige kulturminner. Men selv om masteren nå er levert, vil nok maset dessverre fortsette i mange år fremover.

Tone Østerli

Trondheim, 11. mai 2017

Innhold

1. Innledning	1
1.1 Bakgrunn	1
1.2 Tema og avgrensning	1
1.3 Problemstilling	3
1.4 Metode	4
1.4.1 Analyse av litteratur, foto og kart	4
1.4.2 Feltarbeid	5
1.4.3 Samtaler og skriftlig korrespondanse	5
1.5 Kilder og kilderefleksjon	6
1.6 Oppgavens oppbygging	8
2. Teori i kulturminnevernet	9
2.1 Kulturminner og kulturmiljøer	9
2.2 Autentisitet	10
2.3 Gentrifisering	12
2.4 Verneverdier i norsk kulturminneforvaltning	12
2.4.1 Kunnskapsverdi	14
2.4.2 Opplevelsesverdi	15
2.4.3 Bruksverdi	15
2.4.4 Nasjonal, regional og lokal verdi	16
2.5 Kulturminnevernets utvikling i Norge	17
2.6 Oppsummering	18
3. Svartlamon	19
3.1 Geografisk avgrensning	19
3.2 Historisk bakgrunn	22
3.3 Svartlamon i dag	26
3.4 Svartlamon og den offentlige kulturminneforvaltningen	30
3.5 Oppsummering	30
4. Empirisk dokumentasjon	31
4.1 Feltarbeid	31
4.2 Den historiske bebyggelsen på Svartlamon	32

4.3 Funn og analyse av eksteriør	35
4.4 Funn og analyse av interiør	37
4.5 Oppsummering	40
5. Kulturminnefaglige verneverdier på Svartlamon	41
5.1 Kunnskapsverdier	41
5.2 Opplevelsesverdier	43
5.3 Bruksverdier	47
5.4 Underbyggende og forsterkende egenskaper ved bygningene og kulturmiljøet	48
5.5 Representativitet og sjeldenhet. Finnes det tilsvarende kulturminner og miljøer?	50
5.6 Oppsummering	52
6. Fordeler for og trusler mot verneverdiene på Svartlamon	53
6.1 Hva taler for ivaretagelse av verneverdiene?	53
6.2 Trusler mot verneverdiene	57
6.3 Oppsummering	60
7. Oppsummerende drøfting og avslutning	61
7.1 Dagens forvaltningssituasjon	61
7.2 Alternativ forvaltning	63
7.3 Avslutning	64
Litteratur	67

1. Innledning

1.1 Bakgrunn

I forbindelse med masterstudiet i kulturminneforvaltning, hadde jeg høsten 2016 en åtte uker lang praksisperiode hos byantikvaren i Trondheim. Jeg ønsker å jobbe innen offentlig forvaltning, og hospiteringsperioden min på bachelorstudiet var hos Sør-Trøndelag fylkeskommune. Som den andre store aktøren innen kulturminneforvaltningen i Trondheim, var byantikvaren derfor et naturlig valg av praksissted på master.

Jeg hadde ganske tidlig en tanke om å skrive masteroppgave om kulturminner og byutvikling, fordi jeg synes det er et interessant tema samtidig som det er dagsaktuelt. Det var også noe av årsaken til at jeg ønsket praksis hos byantikvaren, da jeg antok at de er blant aktørene som har mest kunnskap om og jobber tettest på denne tematikken. Etter et møte med min veileder, Ida Bull, i forkant av praksisperioden, ble vi enige om at jeg kunne ha dette som et overordnet tema, men at jeg måtte snevre det inn mot en mer konkret problemstilling.

1.2 Tema og avgrensning

Jeg følte at for å få til en best mulig masteroppgave så måtte jeg skrive om noe som jeg var engasjert i og kunne bli inspirert av, og jeg brukte en del tid på å finne et spesifikt tema for oppgaven. Og det var først på en befaring av et hus på Svartlamon sammen med byantikvaren i november 2016 at ting begynte å falle på plass. Jeg har så lenge jeg kan huske hatt en forkjærlighet for eldre hus, og etter hvert som vi gikk rundt i området på befaringen, begynte jeg å få en følelse av at her kunne det være noe. De gamle husene på Svartlamon virket nok ekstra tiltalende på meg med sine skjevheter, sprossevinduer, fine detaljer i eksteriøret og oppfinnsomme løsninger. På befaringen hadde vi med oss leder for Svartlamon boligstiftelse, Kathrine Standal, og to av håndverkerne som jobber med restaurering av bygningene. Selv har jeg ikke noe forhold til Svartlamon, verken til selve området eller til husene der, så jeg benyttet muligheten til å stille noen spørsmål, og fikk en kort innføring i den historiske bakgrunnen. Selv om en del av fasadene ser slitte ut, så jeg at her var det nok gode muligheter for å finne mange eldre, intakte bygningsdeler, og det er jo ganske utrolig midt i en by. I tillegg til mye autentisk eksteriør skulle det også finnes mye originalt interiør i husene og leilighetene, og ut i fra omvisningen vi fikk i leiligheten til den ene snekkeren, så dette ut til å kunne stemme. Elisabeth Kahrs hos byantikvaren mente at bygningsmassen på Svartlamon måtte være et godt

utgangspunkt for en masteroppgave i kulturminneforvaltning, og jeg bestemte meg vel egentlig der og da for at dette ønsket jeg å jobbe videre med.

Det er området eldste bebyggelse, altså de bygningene som er verneklassifisert, som er fokus i denne oppgaven, og på grunn av tidsbegrensningen på arbeidet har jeg vært nødt til å gjøre et utvalg av hva som kan dokumenteres og undersøkes. Det er til sammen rundt 30 hus med 130 boenheter i hele området, og med en tidsramme på fire måneder ville det ikke være mulig å undersøke alle.¹ I og med at både lovverket² og reguleringsbestemmelsene til Svartlamoen³ vektlegger ivaretagelse av bygningers eksteriør, vil det i denne oppgaven være dette som hovedsakelig er gjenstand for undersøkelse og analyse. Dokumentasjon og analyse av interiør fungerer som et supplement.

For undersøkelse av interiør har jeg besøkt et titalls leiligheter fordelt på de ulike hustypene; murbebyggelsen, de store trehusene og de mindre trehusene. Leilighetene ble tilfeldig valgt, og beboerne åpnet husene sine på frivillig basis etter en felles forespørsel sendt ut av lederen i boligstiftelsen. I forespørselen ble det nevnt at jeg var interessert i leiligheter der det kunne finnes originale eller eldre bygningsdeler, og tilbakemeldingen fra beboerne førte tilfeldigvis til at undersøkelsesobjektene ble fordelt forholdsvis lik mellom de tre boligtypene.⁴ Enkelte av de som responderte, visste ikke om de hadde opprinnelig interiør eller ikke, men var likevel positive til at jeg kunne komme og se. Det er få som har kjennskap til eller som har vært inne i flertallet av boenhetene, så om utvalget som er gjort i denne oppgaven er representativt for den samlede boligmassen, er vanskelig å vite helt sikkert. Er det de som selv har en interesse for bygningsvern som har meldt seg, uten at deres leiligheter trenger å være mer autentiske enn andre? Eller er det tilfeldigvis disse boligene som er de mest autentiske, slik at de ikke er representative for den samlede boligmassen? Uten å ha besøkt alle leilighetene i området, er dette umulig å si noe om. Jeg syntes likevel at det beste var å basere seg på frivillighet, da det trolig ikke oppleves som særlig positivt å bli påtvunget en slik undersøkelse hvis man ikke selv ønsker det.

¹ <http://svartlamon.org/organisering/> (aksessert 08.05.17)

² Lov om planlegging og byggesaksbehandling av 27.juni 2008 nr.71: § 31-1 jf. § 29-2.

³ R219b, Bestemmelser til endret reguleringsplan for Svartlamoen: §3.5.

⁴ E-post/forespørsel på facebookforum fra Kathrine Standal til beboerne, sendt 25.01.17.

1.3 Problemstilling

Det har tidligere vært skrevet flere oppgaver om Svartlamon, men ingen fra kulturminnevernets perspektiv.⁵ Byantikvaren i Trondheim mener at dette er et veldig viktig område å sette fokus på, og var derfor positive til at jeg skulle ta for meg dette i min masteroppgave. På Svartlamons hjemmeside beskrives området i korte trekk slik:

Området Svartlamon i Trondheim er Norges første byøkologiske forsøksområde. Området er organisert og drives etter prinsipper om bærekraftige miljøløsninger, flat struktur, gjennomsliktig økonomi, lav standard, rimelig utleie.⁶

Den overordnede problemstillingen og spørsmålet jeg søker å finne svar på i oppgaven er: ***Hvordan blir verneverdier i den historiske bebyggelsen og i kulturmiljøet som helhet forvaltet og ivare tatt på Svartlamon?***

Svartlamon er et område der det skal være rimelig å bo og leve, noe som igjen henger sammen med at boligstandarden i husene er og skal være lav. Her er ikke de økonomiske verdiene de viktigste, og det sies om menneskene som bor der at de har mye tid og lite penger, selv om dette nok er en sannhet med modifikasjoner. Det virker likevel som om den rådende mentaliteten er at det er unødvendig med moderne leiligheter med høy standard og alle fasiliteter, og beboerne verken ønsker eller har mulighet til å pusse opp og renovere slik som mange andre gjør. Det er derfor kun foretatt en skånsom og gradvis oppgradering av boligene, i den grad det har vært behov for det, noe som kan ha ført til at det fortsatt er mange autentiske bygningsdeler som er intakte både i eksteriør og interiør. På bakgrunn av dette har jeg en hypotese om at en slik måte å forvalte bygningsmassen på er positivt for verneverdiene både i den enkelte bygningen og i det samlede kulturmiljøet. Om denne hypotesen stemmer, er noe av det jeg vil undersøke i arbeidet med oppgaven.

Det skal sies at jeg innledningsvis hadde et noe ensidig fokus på de materielle verneverdiene som kunne finnes i området. Men i og med at begrepet verneverdi i dagens kulturminnevern er mye mer nyansert, og ikke kun dreier seg om aldersverdi i bygningsdeler, måtte jeg her korrigere mitt eget utgangspunkt for problemstillingen. Verneverdier deles inn i både

⁵

https://brage.bibsys.no/xmlui/discover?rpp=10&page=1&query=svartlamon&group_by=none&etal=0 (aksessert 04.03.17)

⁶ <http://svartlamon.org/organisering/> (aksessert 08.05.17)

kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdier, og det vil være disse og deres ulike delverdier som legges til grunn for undersøkelse av problemstillingen. Dette gir også en mulighet for å vurdere hele kulturmiljøet som de enkelte kulturminnene er en del av.

Det er ingen selvfølge at det kun er positivt for bygningers verneverdier at de blir forvaltet og ivaretatt slik som de blir på Svartlamon. Har kommunens manglende vedlikehold ført til at verneverdier er gått tapt? Medfører dårlig økonomi i boligstiftelsen at lettvinte og rimelige løsninger blir valgt fremfor varige bygningsdeler av god kvalitet? Mye av det som gjøres med bygningene utføres på dugnad av beboerne selv, men besitter de tilstrekkelig kunnskap til å ta vare på de verneverdige husene? Vet de hva som er viktig å ivareta og ikke, og er dette noe som de i det hele tatt tenker over? Vet de hvordan de skal vedlikeholde eldre bygninger og bygningsdeler? Brukes riktig type materialer, verktøy og metoder? Hvilket fokus har aktørene i den offentlige kulturminneforvaltningen på området? Ingen av husene er vernet i medhold av kulturminneloven, så det er byantikvaren som kommunens rådgiver som sammen med byggesakskontoret er involvert i aktuelle byggesaker. De fleste husene er klassifisert i verneklasse C, mens ett er i klasse B⁷, men blir saker som gjelder disse husene behandlet som andre hus i samme verneklasse, eller har forvaltningen et så positivt syn på området at saker som gjelder bygninger her får spesialbehandling? Alt dette er underliggende spørsmål som er med på å bygge opp under oppgavens drøfting av problemstillingen.

1.4 Metode

På bakgrunn av problemstillingen, har jeg i denne oppgaven hovedsakelig brukt kvalitative metoder i forsøket på å finne svar på problemstillingen og undersøke om min hypotese stemmer.⁸ Naturlig nok er det benyttet ulike former for metode i de forskjellige delene av oppgaven.

1.4.1 Analyse av litteratur, foto og kart

I teoridelen og i kapittelet om Svartlamon har jeg brukt studier og analyse av litteratur, foto og kart, og disse to kapitlene utgjør mye av grunnlaget for drøftingen i oppgaven. Jeg har derfor forsøkt å finne relevant faglitteratur om verneverdier i kulturminnevernet, i tillegg til at nye og

⁷ <http://www.trondheim.kommune.no/byantikvaren/kartinfo/> (aksessert 10.01.17)

⁸ Olav Dalland, *Metode og oppgaveskriving*. Oslo 2012: 112-114.

eldre foto og kart er sammenlignet for å kunne vurdere endringene som området har gjennomgått og hvordan disse har påvirket verneverdiene.

1.4.2 Feltarbeid⁹

I februar og mars 2017 gjennomførte jeg et feltarbeid på Svartlamon for å kunne foreta en enkel bygningsdokumentasjon. Dette var ikke en fysisk undersøkelse, og dokumentasjonen er kun basert på observasjon, foto og beskrivelse av eksteriør og interiør i bygninger. Bygningsmassen er altså ikke dokumentert gjennom oppmåling og tegning. På bakgrunn av egne og historiske foto, notater tatt på stedet, annen observasjon, samt samtaler med beboere og andre som er tilknyttet området, er dataene gjennomgått og analysert slik at jeg har fått et grunnlag for en enkel vurdering av bygningene og av hvilke verneverdier de eventuelt representerer. Disse funnene er presentert i kapittel fire, og i de etterfølgende kapitlene er funnene knyttet sammen med teoridelen i kapittel tre og så drøftet opp mot problemstillingen.

I forbindelse med feltarbeidet, hadde jeg en tanke om å forberede noen spørsmål knyttet spesifikt opp mot hver enkelt leilighet. Men fordi feltarbeidet startet allerede tidlig i februar og det generelt var vanskelig å finne informasjon om de ulike leilighetene, ble det heller til at jeg underveis i feltarbeidet snakket med beboerne i de leilighetene jeg besøkte. Her var det store forskjeller på hvor mye kunnskap de enkelte leietakerne hadde, men noen av dem hadde satt seg godt inn i historien både til området og til huset de bor i. Dette gjaldt spesielt de som hadde bodd på Svartlamon over flere år. Det var altså ulikt hvor mye ekstra informasjon det var å hente her, men i gjennomgangen av funn i kapittel fire er det referert til noen av samtalene. Jeg vurderte også å sende ut en felles spørreundersøkelse til alle beboerne, men dette ble forkastet etter en samtale med min veileder, da hennes erfaring tilsa at det trolig var lite respons å få på en slik undersøkelse. Mye av poenget var å kunne si noe generelt om beboernes holdning til blant annet bygningsvern, men dersom man kun mottar noen få svar, blir det selvsagt vanskelig å gjøre en slik generalisering.

1.4.3 Samtaler og skriftlig korrespondanse

I utgangspunktet hadde jeg en plan om å bruke intervju som en del av kunnskapsgrunnlaget i oppgaven, men fordi jeg ikke hadde grunnlag for å vite hva jeg skulle spørre om før jeg hadde store deler av teksten på plass, ble det heller til at jeg i starten av april sendte en del spørsmål

⁹ <https://snl.no/feltarbeid> (aksessert 08.05.17)

på e-post til byantikvaren og til Svartlamon Boligstiftelse.¹⁰ Jeg hadde også en samtale med leder i Boligstiftelsen, Kathrine Standal, i forkant av feltarbeidet der vi snakket litt generelt om området og hvordan det forvaltes. I og med at jeg har valgt å forhøre meg med personer ut i fra spesielle kunnskaper jeg mener at de har, er disse informantene plukket ut gjennom strategiske valg. Dette har sin forklaring i at min problemstilling er analyserende, og det har derfor ikke vært tilfeldig hvem jeg har ønsket å snakke med for å finne svar på den.¹¹ Svarene jeg fikk er brukt for å beskrive dagens forvaltningssituasjon på Svartlamon, og i tillegg er det referert til dem videre utover i oppgavens drøftingsdel.

1.5 Kilder og kilderefleksjon

Som i metoddelen, har det vært naturlig å bruke ulike kilder til oppgavens forskjellige deler. I teorikapittelet er det hovedsakelig faglitteratur fra studiet i kulturminneforvaltning som er benyttet, og da mer spesifikt: Arne Lie Christensens *Kunsten å bevare*, Michael Kahns *Lærebok i kulturminnerett*, Jørn Holmes *Kulturminnevern – Lov, forvaltning, håndhevelse bind I*, i tillegg til *Lov om kulturminner og Plan – og bygningsloven* med forskrifter. Til dette kapittelet var det også nødvendig å hente inn kunnskap fra andre kilder, og hovedsakelig er det da informasjon fra Riksantikvarens nettsider, håndbøker og andre publikasjoner som er brukt. I tillegg er nettkilder benyttet i avsnittet om gentrifisering. Riksantikvaren er det øverste utøvende organet i norsk kulturminneforvaltning, og jeg syntes derfor det var naturlig å bruke denne aktørens definisjoner av verneverdier og delverdier som utgangspunkt for drøftingen i oppgaven.¹² Dette også for å kunne ha et mer begrenset sett med verdier å forholde seg til, da det eksisterer ulike oppfatninger av hvordan verneverdier defineres.¹³

I kapittelet om Svartlamon har kildene vært lokalhistoriske bøker og tidsskrift, ulike nettsider, foto, samt nye og eldre kart. Av nettkilder er det særlig Lademoen historielags og Svartlamons sider som er benyttet, og i tillegg er det hentet informasjon fra reguleringsplanen til området og fra Trondheim kommunes nettsider. Særlig i delkapittelet om Svartlamons historie har jeg tilstrebet å bruke primærkilder der disse har vært mulig å finne. I en del av de lokalhistoriske bøkene henvises det til eldre kilder, blant annet Gerhard Schønings og Jens Krafts beskrivelser

¹⁰ E-poster til Kathrine Standal og Mette Bye, sendt 04.04.17.

¹¹ Dalland 2012: 163.

¹² <http://www.riksantikvaren.no/Om-oss/Kulturminneforvaltningen> (aksessert 05.05.17)

¹³ Ulf Holmene, *Verneverdi og vernekriterier anvendt i Riksantikvarens fredningsarbeid*. U.å.: 1. [http://www.kvadraturen.no/content/ressurser/artikler/art_5_verneverdi_og_vernekriterier_-_ulf_holmene\[1\].pdf](http://www.kvadraturen.no/content/ressurser/artikler/art_5_verneverdi_og_vernekriterier_-_ulf_holmene[1].pdf) (aksessert 07.03.17)

av området på 17- og 1800-tallet, og disse har jeg søkt opp for å kontrollere sekundærkilden opp mot primærkilden.¹⁴

Det finnes ingen samlet oversikt over Svartlamons eldre og nyere historie, så jeg har brukt mye tid på å lete i ulike kilder og prøvd å sammenfatte opplysningene jeg har funnet. Kildene sier ikke spesifikt når de eldste husene i området er bygd, men på grunn av begrensning på oppgavens omfang og tidsperspektiv, har jeg valgt å ikke gå så grundig til verks som å lete i arkiv for å forsøke å finne nøyaktig byggeår. Alle kilder jeg har funnet, blant annet matrikkelen, oppgir sannsynlig byggeår til rundt 1870, og jeg har derfor valgt å forholde meg til dette. Oppgavens problemstilling krever heller ikke en presis tidfesting av når husene er bygd for å kunne vurdere verneverdiene som eventuelt er representert i bygningsmassen. Når det gjelder områdets nyere historie har avisartikler, innslag i radio og tv samt boka *Svartlamon lever!* med Kim Småge som redaktør vært brukt som kildemateriale. I delen som omhandler forvaltningen av Svartlamon, er det i tillegg til nettkilder hentet informasjon direkte fra Svartlamon Boligstiftelse og fra byantikvaren etter forespørsel på e-post.

Ved presentasjonen og gjennomgangen av hvilke verneverdier som kan knyttes til bygningsmassen på Svartlamon, er resultater fra egne empiriske undersøkelser lagt til grunn.¹⁵ Undersøkelsen er basert på egne foto samt studier, dokumentasjon og analyse av bygninger, men også her har beboere og ansatte i boligstiftelsen og hos byantikvaren bidratt med informasjon. I empirikapittelet gjennomgås den eldre bebyggelsen i området, og her er det hovedsakelig Drange, Aanensen og Brønnes *Gamle trehus* som utgjør det teoretiske grunnlaget. Også vedlegget til Trondheim kommunes evalueringsrapport som omhandler vedlikehold som er foretatt på bygningene de siste årene er en kilde til kunnskap her.

Jeg har vært veldig forsiktig med å bruke informasjon fra nettsider med usikkert kildeopphav, men i oppgaven finnes det likevel et par henvisninger til definisjoner fra Wikipedia. Årsaken til at jeg har valgt å bruke disse, er at jeg har funnet mer utfyllende informasjon om det aktuelle begrepet og temaet spredt på flere andre nettsteder, men der Wikipedias definisjoner stemmer overens med og oppsummerer de andre kildene på en god måte.¹⁶

¹⁴ Dalland 2012: 77.

¹⁵ Dalland 2012: 115.

¹⁶ Dalland 2012: 72-75.

1.6 Oppgavens oppbygging

Innledningsvis i oppgaven redegjøres det for bakgrunn, tema, problemstilling, metode og kilder. I kapittel to gjennomgås viktige begreper som autentisitet og gentrifisering samt teori innen kulturminnevernet, og her foretas en redegjørelse for hva som ligger i begrepet verneverdi og inndeling av disse verdiene. Kapittel tre beskriver området Svartlamon, hvordan det har vært og hvordan det er i dag. I kapittel fire presenteres feltarbeidet og funnene som ble gjort i forbindelse med det, og her beskrives også bebyggelsen i undersøkelsesområdet. I kapittel fem knyttes teorikapittelet sammen med funnene som ble gjort under feltarbeidet, og det redegjøres for hvilke verneverdier som er representert i bygningsmassen og i kulturmiljøet på Svartlamon. I kapittel seks drøftes fordeler for og trusler mot de verneverdiene som ble beskrevet i det foregående kapittelet. Avslutningsvis i kapittel sju gjøres en oppsummerende drøfting med en gjennomgang av dagens forvaltningssituasjon og hvordan området alternativt kan forvaltes for best å ivareta verneverdiene som er representert her. Avslutningen inneholder også en vurdering av funn opp mot problemstillingen og hypotesen som er presentert innledningsvis i oppgaven.

2. Teori i kulturminnevernet

Hovedtema i dette kapittelet er teoretiske perspektiver i kulturminnevernet som er relevante for denne oppgaven. Det gjøres her en del sentrale begrepsavklaringer, og videre presenteres en oversikt over ulike verneverdier som benyttes for å vurdere kulturminner og kulturmiljøer i Norge i dag. I tillegg gjennomgås kort den norske kulturminneforvaltningens utvikling, for å vise hvorfor det de siste tiårene har blitt et økt fokus på bevaring av områder som Svartlamon. Alle de nevnte aspektene er viktige å ha klarlagt fordi de er knyttet til selve essensen i oppgavens problemstilling, og innholdet i kapittelet vil derfor fungere som den teoretiske bakgrunnen for oppgavens drøftings – og analysedel.

2.1 Kulturminner og kulturmiljøer

Både selve kulturminnebegrepet og omfanget av hva som blir ansett for å være et kulturminne har endret seg opp gjennom tidene, og vil trolig også videre fremover være i endring. I gjeldende kulturminnelov defineres kulturminner som ”alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø”, og kulturmiljøer beskrives som ”områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng”.¹⁷ Den juridiske definisjonen av kulturminnebegrepet er verdinøytral, noe som har sammenheng med at det som til enhver tid anses for å være verneverdig endrer seg i takt med samfunnsutviklingen.¹⁸ Slik sikrer man at et bredt spekter av kulturminner omfattes av definisjonen, samtidig som den er tidsnøytral. Lovens kulturminnebegrep legger altså ingen begrensninger i forhold til hva som er et kulturminne eller hvor høy alder det må ha. I og med at den juridiske forståelsen av begrepet sier at kulturminner er *alle* spor etter menneskelig aktivitet, noe som åpner for en veldig bred tolkning, kan man si at man her snakker om kulturminner i vid forstand. De kulturminnene som kan få et vern etter kulturminneloven, knytter det seg derimot en del krav til og de må inneha visse egenskaper. Enkelte kulturminner er automatisk fredet etter lovverket, mens andre kan fredes ved vedtak i medhold av loven. Kulturminner som kan vernes direkte etter eller i medhold av lovverket kalles ofte kulturminner i snever forstand, og selv om det ikke står eksplisitt i lovteksten må kulturminner som fredes etter vedtak ha nasjonal verdi.¹⁹ I tillegg presiserer loven at det er kulturminner av kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi som kan vernes i henhold til denne.²⁰

¹⁷ Lov om kulturminner av 9.juni 1978 nr. 50. Oslo 2010: § 2.

¹⁸ Arne Lie Christensen, *Kunsten å bevare*. Oslo 2011: 13.

¹⁹ Michael Kahn, *Lærebok i kulturminnerett*. Trondheim 2007: 128-129.

²⁰ KML § 2.

Hva som defineres som et kulturminne og hvilke av disse som anses som viktige å ta vare på for ettertiden, endrer seg altså kontinuerlig. Slik sett er kulturminnebegrepet dynamisk, fordi ulike perioders verneverdige kulturminner speiler samfunnet og viser hva som blir sett på som verdifullt med datidens og samtidens øyne.²¹ Antallet kulturminner øker for hvert år, og det er derfor viktig at vi i dag gjør et representativt utvalg av hva vi mener er viktig å ta vare på. Vi må tenke lengre enn vår egen tid, og også se på hva som er viktig å bevare for kommende generasjoner. Hvilke objekter og miljøer gir et mest mulig korrekt og helhetlig bilde av vår samtid og vår historie? Kan det være noe som vi i dag ikke ser på som bevaringsverdig, men som fremtidige generasjoner kan vurdere som viktige? Dette må vi ta stilling til i dag slik at vi sikrer denne kulturarven for fremtiden, og i tillegg viderefremidler vår verdivurdering til de som kommer etter oss. I og med at denne oppgaven har fokus på verneverdier i bygninger og kulturmiljø, vil det videre i teksten være underforstått at det er kulturminner i form av bygninger det er snakk om.

2.2 Autentisitet

Autentisitet er et kjernebegrep i kulturminnevernet, og når man sier at noe er autentisk, har man gjerne en oppfatning av at dette er noe som er opprinnelig eller originalt, noe ekte. I kulturminnevernet råder ofte en oppfatning av at det kun er opprinnelige materialer i et hus som er autentiske, men som vi skal komme tilbake til er autentisitetsbegrepet mer nyansert enn som så. I dagens norske kulturminnevern skilles det mellom tre typer autentisitet; materiell, prosessuell og visuell. Autentisitet er også et relativt begrep, fordi det ikke finnes noe som er autentisk i seg selv; et hus eller en gjenstand alltid vil være autentisk i forhold til noe annet.²²

Materiell autentisitet er nok det de fleste forbinder med opprinnelighet og originalitet. Det vil si at materialet som noe er laget av, er av høy alder eller at det er så gammelt som det utgir seg for å være. En bygning har høy materiell autentisitet dersom hovedkonstruksjonen eller de fleste av bygningsdelene har samme alder som selve bygningen. Dette gjelder også hvis en bygning har vært igjennom flere byggeperioder. Dersom hovedvekten av bygningsdelene fortsatt er fra de ulike byggeperiodene, har bygningen høy materialautentisitet. På denne måten vil også nye

²¹ Jørn Holme (red.), *Kulturminnevern – Lov, forvaltning, håndhevelse bind I*. Oslo 2005: 95.

²² Christensen 2011: 210-211.

bygninger ha høy materialautentisitet, og begrepet er altså ikke kun forbundet med høy aldersverdi, selv om dette kanskje er mest vanlig.²³

Den prosessuelle autentisiteten har fått mer fokus de siste årene, og knyttes til bygninger der deler, da ofte på grunn av skader, må skiftes ut. Når disse bygningsdelene skal erstattes, legges det vekt på bruk av samme type materialer som de opprinnelige, samt at måten de håndteres og bearbeides på skal være den samme. Her spiller derfor kunnskaper om tradisjonshåndverk, tradisjonelt verktøy og materialer en svært viktig rolle.²⁴ Dette har det da også blitt et økt fokus på de senere årene, og det finnes flere kurs – og utdanningstilbud på feltet.²⁵

At en bygning har visuell autentisitet innebærer at den ser ut til å være gammel, men likevel består av nye materialer. Rene kopier av nedbrente eller revne bygninger er eksempler på dette, men også bygninger som har gjennomgått en restaurering kan være preget av visuell autentisitet. Et eksempel på dette er en siste restaureringen av Eidsvollsbygningen.²⁶ Visuell autentisitet kombineres ofte med den prosessuelle, men dette er ikke noe krav. En kombinasjon av prosessuell og visuell autentisitet kan innebære at innvendig konstruksjon består av nye bygningsdeler og materialer, mens synlige overflater er behandlet på en slik måte at de ser ut som de opprinnelige.²⁷

Som vist her, er autentisitet et sammensatt begrep, særlig når det gjelder begrepsbruken innenfor kulturminnevernet. Autentisitet har ofte vært oppfattet som en verneverdi i seg selv, men som vi skal se senere, anses den nå heller for å være en underliggende egenskap som er med på å skape eller styrke en bygnings eller et kulturmiljøes verneverdi.²⁸ Andre slike egenskaper kan være kvalitet, representativitet og sjeldenhet, pedagogisk potensiale og anvendbarhet.²⁹

²³ Christensen 2011: 212.

²⁴ Christensen 2011: 212.

²⁵ <https://www.hjerleid.no/>, <http://rorosmuseet.no/handverksdager-2017>, <https://www.ntnu.no/studier/fttradbygg> (aksessert 03.05.17)

²⁶ Christensen 2011: 215-216.

²⁷ Christensen 2011: 212-213.

²⁸ Anne Eriksen, *Historie, minne og myte*. Oslo 1999: 128.

²⁹ Holmene: 3.

2.3 Gentrifisering

Begrepet gentrifisering ble først tatt i bruk på 1960-tallet, og stammer fra det engelske ordet gentry, som betyr overklasse. Gentrifisering beskrives som den prosessen som oppstår når folk fra middelklassen fatter interesse for tidligere, gjerne bynære arbeiderklassestrøk med lav bostandard.³⁰ De flytter inn i disse områdene og starter en fase med oppgradering og forskjønning av boligene, noe som igjen fører til økte boligpriser. Ofte endres også boligene fra utleie – til selveierboliger, og dette i kombinasjon med høyere priser fører til at de opprinnelige beboerne i området forsvinner. Så fra å være tidligere lavstatusstrøk, blir de gamle arbeiderområdene til ombygde, moderne og trendy boligområder for folk med penger og høyere utdanning. Mye av årsaken til gentrifiseringen i norske byer særlig utover på 1990-tallet er trolig en økt preferanse blant befolkningen for å bo sentrumsnært. Gentrifisering ser ut til å være et internasjonalt fenomen, særlig typisk for storbyer i Vesten.³¹

Dette er et viktig begrep å ha klarlagt i denne oppgaven fordi det tidligere arbeiderklassestrøket Svartlamon ikke har gjennomgått denne prosessen, i motsetning til områder som Ilsvikøra, Møllenberg og Bakklandet. Hva som kan være årsaken til dette, og hvilken betydning det har hatt for områdets verneverdier, vil jeg komme tilbake til.

2.4 Verneverdier i norsk kulturminneforvaltning

Hva betyr så begrepet verdi, og hva er verdifullt? Det kan eksistere en oppfatning av at det finnes mer eller mindre verdifulle ressurser i samfunnet i dag, men det finnes faktisk ingen gjenstand eller noe objekt som har verdi i seg selv. Verdi er altså ikke en iboende egenskap i en ting, og slik er det også med kulturminner og kulturmiljøer; de er i utgangspunktet verdinøytrale. Det er når vi mennesker ser en eller annen form for nytte av dem at de får en verdi. Som regel skjer dette når vi oppdager at objekter innehar kvaliteter og egenskaper som kan tilfredsstille ønsker og behov som vi har, og først da blir de ansett for å være ressurser som kan komme samfunnet til gode på en eller annen måte. At noe er verdifullt vil derfor baseres på menneskers subjektive oppfatninger og forståelse av et objekt. Hva som tillegges verdi, endrer seg over tid og er ulikt fra kultur til kultur, og verdibegrepet er altså på lik linje med kulturminnebegrepet en sosial konstruksjon. Kulturminner og kulturmiljøer kan dekke ulike

³⁰ <https://no.wikipedia.org/wiki/Gentrifisering> (aksessert 28.04.17)

³¹ http://www.forskningsradet.no/csstorage/vedlegg/jun03-Bjornskau_Hjortol.pdf: 1-3. (aksessert 28.04.17)

typer behov, og kan ses på som både materielle og immaterielle ressurser.³² At kulturminner faktisk har en form for verdi er noe av det som er med på å legitimere og begrunne kulturminnevernet.³³

I norsk kulturminnevern deles kulturminners verneverdi hovedsakelig inn i tre grupper; kunnskapsverdi, opplevelsesverdi og bruksverdi, som alle består av ulike delverdier. Av Riksantikvaren fremheves kunnskapsverdiene som de essensielle, mens opplevelses- og bruksverdiene er mer supplerende.³⁴ Kulturminnevernet er hovedsakelig basert på faglig skjønn, og det finnes derfor ingen fasit på eller uttømmende liste over hvilke verdier som eksisterer og brukes. Det er likevel viktig å konkretisere og fremheve de kulturminnefaglige verneverdiene for å synliggjøre hva slags samfunnsmessig verdi kulturminner har, og hvilken nytte vi har av dem. Verneverdiene reflekterer betydningen kulturminner og kulturmiljøer har eller har hatt i samfunnet og sier altså noe om hvorfor kulturminner er viktige å ta vare på, og hvorfor enkelte av dem er viktigere å bevare i forhold til andre.³⁵

Som nevnt er ikke kulturminnevernet en eksakt vitenskap der man kan sette to streker under svaret, men det baserer seg i all hovedsak på skjønnsmessige vurderinger. Vi kan ikke ta vare på alle kulturminner, og det må derfor gjøres et representativt utvalg av hva som skal bevares. Det hviler altså et stort ansvar på aktørene i kulturminneforvaltningen når det gjelder å ta avgjørelser på hvilke deler av vår kulturarv som skal bevares for fremtiden, og hvordan disse skal forvaltes. I tillegg påvirker politiske føringer og generelle fokusområder og strømninger i samfunnet valgene som tas når vår felles fortid skal forvaltes på vegne av samtiden og fremtidige generasjoner. Det er derfor av stor betydning at det faglige skjønnnet baserer seg på gjennomtenkte og godt begrunnede prioriteringer og valg, og disse er igjen fundamentert på tanken om hvilken historie vi ønsker å fortelle og som vi mener er viktig å videreformidle. På bakgrunn av dette er det derfor forsøkt å lage ett sett vurderingskriterier, bestående av noen få kategorier av verneverdier som igjen kan stykkes opp i ulike delverdier.³⁶ Det later til å være bred enighet i det norske kulturminnevernet om hovedgrupperingene, men når det gjelder de

³² Michael Jones, *Landscape as a resource and the problem of landscape values*. Trondheim 1993: 19-21.

³³ Holmene: 1.

³⁴ Riksantikvaren, *Håndbok for lokal registrering*. 31-32.

³⁵ Holme 2005: 95.

³⁶ Holmene: 2-3.

underliggende delverdiene, opereres det derimot med et større spekter blant ulike aktører. Som nevnt er det i denne oppgaven Riksantikvarens inndeling som benyttes.

2.4.1 Kunnskapsverdi

Hovedgruppen av verneverdier som kan knyttes til et kulturminne eller kulturmiljø er kunnskapsverdiene, som også kalles kildeverdier eller dokumentasjonsverdier. Det vil altså si at kulturminner ses på som en kilde til økt kunnskap om fortida, enten i form av kunnskap om selve kulturminnet eller i det at vi kan studere objektet og så få ut informasjon om større deler av fortidige samfunn. De er derfor en viktig del av grunnlaget både for forskning og for kunnskapsproduksjonen i samfunnet. Selv om verdivurderinger generelt sett er subjektive, kan et kulturminne eller kulturmiljøes kunnskapsverdier sies å være mer objektive verdier. Dette fordi man her kan gå vitenskapelig til verks og hente ut forholdsvis nøytral og presis informasjon ved å studere dem. Dataene man får ut vil ikke være avhengig av eller basert på en individuell vurdering, og vil derfor ikke være farget av en persons meninger. I hvert fall gjelder dette for det som kan sies å være rene faktaopplysninger. Men for observasjoner som brukes i analyser av det historiske samfunnet, vil det derimot være rom for ulike fortolkninger slik at disse i større eller mindre grad vil være subjektive.³⁷

Kunnskap man kan få ved å studere eldre bygninger kan omhandle byggeteknikk, byggeskikk og håndverk, altså hvordan man bygde hus, og hva slags materialer, hvilke verktøy og hvilken teknologi som ble brukt i ulike perioder. Ellers kan en bygning representere en bestemt arkitektur – eller stilperiode, og derfor være interessant å studere. Et objekt eller et større bygningsmiljø kan også være tilknyttet en kjent person eller de kan være representanter for en spesiell type samfunns – og sosialhistorie.³⁸

Kulturminner kan altså gi oss både praktisk og teoretisk kunnskap, der den praktiske kan brukes helt konkret som den er, mens den teoretiske har behov for en viss fortolkning før den kan komme til nytte.³⁹ Kunnskapsverdier kan sies å være nært knyttet til materiell og prosessuell autentisitet, fordi det er direkte fra de eldre materialene og utformingen av disse vi henter kunnskapen om fortida fra.

³⁷ Holmene: 2.

³⁸ Holme 2005: 95.

³⁹ Holmene: 2.

2.4.2 Opplevelsesverdi

Kulturarvens opplevelsesverdier fungerer som et supplement til de grunnleggende kunnskapsverdiene, og henger sammen med hva slags opplevelse et kulturminne eller kulturmiljø gir oss, og hvilke inntrykk og følelser de skaper. Noe som selvsagt er svært individuelt. Opplevelsesverdiene ses derfor på som mer subjektive, da de er knyttet til individers og grupperes preferanser og personlige kontekst, og de baseres i hovedsak på det visuelle og det estetiske. Samtidig er de nært knyttet til identitet og symbolverdi; Hva er det kulturminnene representerer, og hvorfor føler vi en tilhørighet og tilknytning til dem?⁴⁰

I og med at opplevelsesverdier er knyttet til sanseinntrykk, kan den visuelle autentisiteten her være like viktig som den materielle. En bygning trenger ikke å være gammel selv om det ser sånn ut, og for noen kan det være selve følelsen av at den er av eldre opprinnelse som er viktig, ikke det at den faktisk er det. For andre er hele poenget at man har med en materielt autentisk bygning fra fortiden å gjøre, nettopp fordi det gjør det enklere å oppfatte historien og setter en selv inn i en større sammenheng. Hele stemningen ved å være på et historisk sted er knyttet til denne opplevelsen og tanken på at her har det vært mennesker før oss.⁴¹

2.4.3 Bruksverdi

Den siste gruppen av verneverdier er knyttet til praktisk og økonomisk verdi av kulturminner: Hva kan de brukes til? Hvordan kan de utnyttes? Kan de inngå som del av en større verdiskaping i samfunnet?⁴² Når det gjelder eldre bygninger, har de gjerne en ren bruksverdi i den forstand at de kan benyttes som bolig eller til oppbevaring, som tilhold for husdyr eller som lokale for ulike typer næringsvirksomhet. For at en slik bruk skal være mulig i dag, kreves ofte et minimum av moderne standard i form av lys, varme, isolasjon, vann og avløp. Og selv om det er fullt mulig å bo i et eldre hus uten slike bekvemmeligheter, vil nok de fleste synes at bruksverdien øker med bedre komfort. Hvilke standardkrav man har er igjen subjektivt. Det noen mener er en rønne som det er helt utenkelig å bo i, kan andre synes er helt ok, og her kommer også økonomiaspektet inn. Noen foretrekker en lavere standard til en rimelig penge, mens andre ønsker mest mulig komfort, og vil betale deretter. Eksisterende bygninger har i seg selv stort sett alltid en ren økonomisk verdi, både som utleie – og salgsobjekter, og det er flere elementer som er med på å avgjøre hvor høy denne verdien er. Selve vurderingen er subjektiv.

⁴⁰ Holmene: 2.

⁴¹ Eriksen 1999: 92-94.

⁴² Riksantikvaren, *Håndbok for lokal registrering*: 31-32.

Kulturarven kan også være en ressurs og ha økonomisk verdi i den forstand at den kan brukes som grunnlag for turisme og annen næring.⁴³ Denne kan være knyttet til museumsdrift eller til andre private og offentlige virksomheter, og de fysiske kulturminnene kan benyttes som del av eller som ramme for formidling av immateriell kulturarv, eksempelvis ved opplæring i ulike typer tradisjonshåndverk. Flere museer, foreninger og lag tilbyr blant annet kurs i baking, matlaging, håndarbeid, smiing, maling, muring, trebearbeiding og vindusrestaurering. I tillegg arrangeres ferieskoler for barn på museer, der de kan være med og leve som før i tiden. På denne måten brukes eldre bygninger som kulisse for å skape den riktige stemningen, i tillegg til at eldre gjenstander, da ofte i form av kopier, brukes rent praktisk i undervisningen.⁴⁴

Når det gjelder kulturminners bruksverdi er denne mer løsrevet fra autentisitetetsbegrepet. Ved ren bruk av eldre bygninger til bolig eller lignende, vil ingen av de ulike formene for autentisitet ha noen særlig betydning, fordi det her er den praktiske bruken av objektet som står i fokus. Men for enkelte vil selvfølgelig det faktum at bygningen er autentisk på en eller flere måter, være av betydning for hvorfor de ønsker å bo i eller bruke den. Ved bruk av kulturarven i formidling og undervisning vil materiell, prosessuell og visuell autentisitet stort sett alltid være viktig både for kunnskapsoverføringen og for selve opplevelsen.

2.4.4 Nasjonal, regional og lokal verdi

Hvor verdifulle ulike kulturminner er måles også etter hvor viktige de er i geografisk sammenheng. Som nevnt er det kun kulturminner og kulturmiljøer av nasjonal verdi som kan få et vern i form av fredning etter kulturminneloven, mens kulturminner med en viss aldersverdi er automatisk fredet. I tillegg kan bygninger, anlegg og lignende, uavhengig av alder, fredes ved enkeltvedtak, og kulturmiljø kan fredes ved forskrift.⁴⁵ Det er Riksantikvaren, fylkeskommunene og Sametinget som har myndighet etter kulturminneloven.⁴⁶

Kommunene har myndighet etter plan – og bygningsloven, og kan ved hjelp av virkemidlene i denne verne kulturminner og større områder som har regional eller lokal verdi. Her er det hensynssoner knyttet til kommuneplanens arealdel, med særlig hensyn til bevaring av

⁴³ Dag Myklebust, "Kulturminnevernets begrunnelse – en pest eller rett og slett bare en plage?", i NIKU Temahefte 5/2002: 15.

⁴⁴ <http://sverresborg.no/> (aksessert 03.05.17)

⁴⁵ KML § 4 jf. § 15 jf. § 20 jf. Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker av 10.februar 1967 § 2 b) og c). Kahn 2007: 283.

⁴⁶ Forskrift av 9.februar 1979 om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven.

kulturmiljø, samt arealformål og hensynssoner i reguleringsplaner som er de viktigste formene for formelt vern.⁴⁷ Både til hensynssoner i kommuneplanens arealdel og til reguleringsplaner kan det knyttes bestemmelser som er bindende for eventuelle endringer i og utviklingen av et område. Slike bestemmelser i reguleringsplanen kan utarbeides for å sikre verneverdier, og kan omfatte vern av både fasade, interiør og materialbruk.⁴⁸ Planer med tilhørende bestemmelser er gjeldende inntil de eventuelt oppheves og ny plan trer i kraft.⁴⁹

I Trondheim kommune har byantikvaren valgt å dele vern av bygninger og anlegg inn i tre kategorier: verneklasse A, B og C. Bygninger i klasse A har det strengeste vernet, og er, fordi de er sjeldne, av svært høy antikvarisk verdi. En del av dem kan sies å ha nasjonal verdi, og vil altså være på samme nivå som fredete bygninger. Bebyggelse i verneklasse B har høy antikvarisk verdi, og kan være av regional verdi. Det er ikke noe klart skille mellom verneklasse A og B, men bygningsmassen i kategori A vil nok likevel utpeke seg som noe mer spesiell, sjelden og godt bevart enn bygninger i klasse B. Bygningene i verneklasse C har antikvarisk verdi, og kan være enkeltstående bygninger eller flere bygninger som sammen utgjør et større bygningsmiljø. Selv om ikke hvert enkelt hus i denne kategorien nødvendigvis er av regional eller nasjonal verdi, så kan de samlede kulturmiljøene som de er en del av likevel ha slik verdi.⁵⁰ Bygninger i antikvarisk verneklasse har ytterligere vern i medhold av bestemmelsene i plan – og bygningslovens § 31-1 jf. § 29-2, som gjelder ivaretagelse av kulturell verdi i eksisterende bygg samt vektlegging av visuelle kvaliteter ved alle tiltak etter loven. I tillegg er det til kommuneplanens arealdel for Trondheim knyttet en bestemmelse i § 10-2 som sier at antikvarisk klassifisert bebyggelse skal søkes bevart, men bestemmelsen gjelder kun for bygningenes eksteriør. Ellers skal alle saker som omhandler inngrep i fasade på verneklassifisert hus, forelegges byantikvaren for uttalelse.⁵¹

2.5 Kulturminnevernets utvikling i Norge

Det organiserte norske kulturminnevernets opprinnelse knyttes gjerne til etableringen av Fortidsminneforeningen i 1844.⁵² Midten av 1800-tallet var en brytningstid for store deler av

⁴⁷ PBL § 11-8 c), § 11-9, 7., § 12-5, 5. og § 12-6.

⁴⁸ PBL § 11-9, 7. og § 12-7, 6.

⁴⁹ PBL § 12-14 jf. § 12-1 jf. § 12-4 og § 11-17 jf. § 11-5 jf. § 11-6.

⁵⁰ <https://www.trondheim.kommune.no/byantikvaren/kriterier/> (aksessert 24.03.17)

⁵¹ <https://www.trondheim.kommune.no/content/1117735964/Aktuelle-bestemmelser-for-klasse-A-B-og-C> (aksessert 24.03.17)

⁵² Christensen 2011: 13.

det europeiske samfunnet, der flere nye nasjonalstater ble dannet, og kulturminner ble en viktig del av denne nasjons – og identitetsbyggingen. I Norge var det historiske monumenter samt gjenstander og bygninger som representerte vår storhetstid som selvstendig nasjon, som stod sentralt. Det vil si levninger fra før tidlig middelalder, altså med høy aldersverdi, og nyere symboler som fremhevet embetsstanden og den selveiendende bondens liv etter løsrivelsen fra Danmark i 1814.⁵³ Fra kulturminnevernets begynnelse i Norge var det fokus på å fortelle den store historien, altså historien til nasjonalstaten og makthaverne. Dette gikk på bekostning av historien til minoriteter og andre småkårsfolk som ikke hadde en fremtredende rolle i samfunnet, og førte til at blant annet historien til arbeidere og andre laverestående klasser ble underkommunisert. Her skjedde det imidlertid en endring fra 1960- og 70-tallet, da man ble opptatt av et bredere og mer altomfattende historieperspektiv. Dette førte også til et skifte av fokus over på kulturminner tilknyttet disse gruppene, og slik fikk kulturarven til den vanlige mannen i gata økt oppmerksomhet. I tillegg ble kulturminnevernet nærmere tilknyttet miljøvern og bærekraft, og kulturminner ble oppfattet som en nyttig ressurs. Dette førte også til at et større mangfold av mennesker engasjerte seg på feltet, og kulturminneforvaltningen mistet mye av det elitistiske preget som den hadde hatt siden starten.⁵⁴ Generelt sett er det de siste tiårene blitt en endring med mer fokus på kulturmiljøer og dagliglivets kulturminner, i stedet for på enkeltobjekter og nasjonale monumenter. Vern av et representativt utvalg av kulturminner fra alle samfunnslag, epoker, næringer og etniske grupper har også blitt mer viktig. I tillegg er vern gjennom bruk blitt et sentralt uttrykk, der kulturminner og kulturmiljøer er viktige elementer i stedsutvikling, et overordnet miljøaspekt og en bærekraftig utvikling.⁵⁵

2.6 Oppsummering

Som nevnt innledningsvis i dette kapitlet, er teoriene og begrepsavklaringene som er gjennomgått her det teoretiske grunnlaget for videre redegjørelser og drøftinger i oppgaven. Teorien og begrepene som det er gjort rede for vil i senere kapitler knyttes sammen med funn fra feltarbeidet og vise hvordan de er aktuelle for Svartlamon. Her vil også relevante delverdier til de ulike verneverdiene gjennomgå, i tillegg til underbyggende egenskaper ved bygningene og kulturmiljøet. Gjennomgangen av kulturminnevernets utvikling viser hvorfor det de senere årene har blitt økt fokus på bevaring av områder som Svartlamon.

⁵³ Tor Einar Fagerland, "Fra monument til miljø: Norsk kulturminnevern 1844-2010", i T.E. Fagerland og K. Paasche (red.), *1537 – Kontinuitet eller brudd?* Trondheim 2011: 93-95.

⁵⁴ Tor Einar Fagerland, "Kulturarv i spenningsfeltet mellom før og nå", i *Heimen* 4/2008: 293-295.

⁵⁵ Fagerland 2011: 103-105.

3. Svartlamon

Innholdet i dette kapittelet fungerer som en bakgrunn for den videre drøftingen og analysen i oppgaven. Her vil det først gjøres en geografisk områdebeskrivelse og avgrensning for å kunne plassere Svartlamon på kartet, samt sette området inn i en større arealmessig sammenheng. Her gis også en oversikt over navnebruk. Så redegjøres det for Svartlamons historie frem til i dag, med de endringer som har preget området de siste tiårene. I beskrivelsen av dagens situasjon, gis det en oversikt over den eksisterende bygningsmassen samt hvordan bygningene innenfor reguleringsområdet forvaltes og hvordan eierskap og utleie organiseres. Dette er viktige elementer å ha med for å kunne få en forståelse for hvordan Svartlamon er blitt hva det er i dag, hvordan de ulike endringsprosessene har vært, og hvordan disse kan ha hatt innvirkning på verneverdier både i de enkelte bygningene og i kulturmiljøet som helhet.

3.1 Geografisk avgrensning

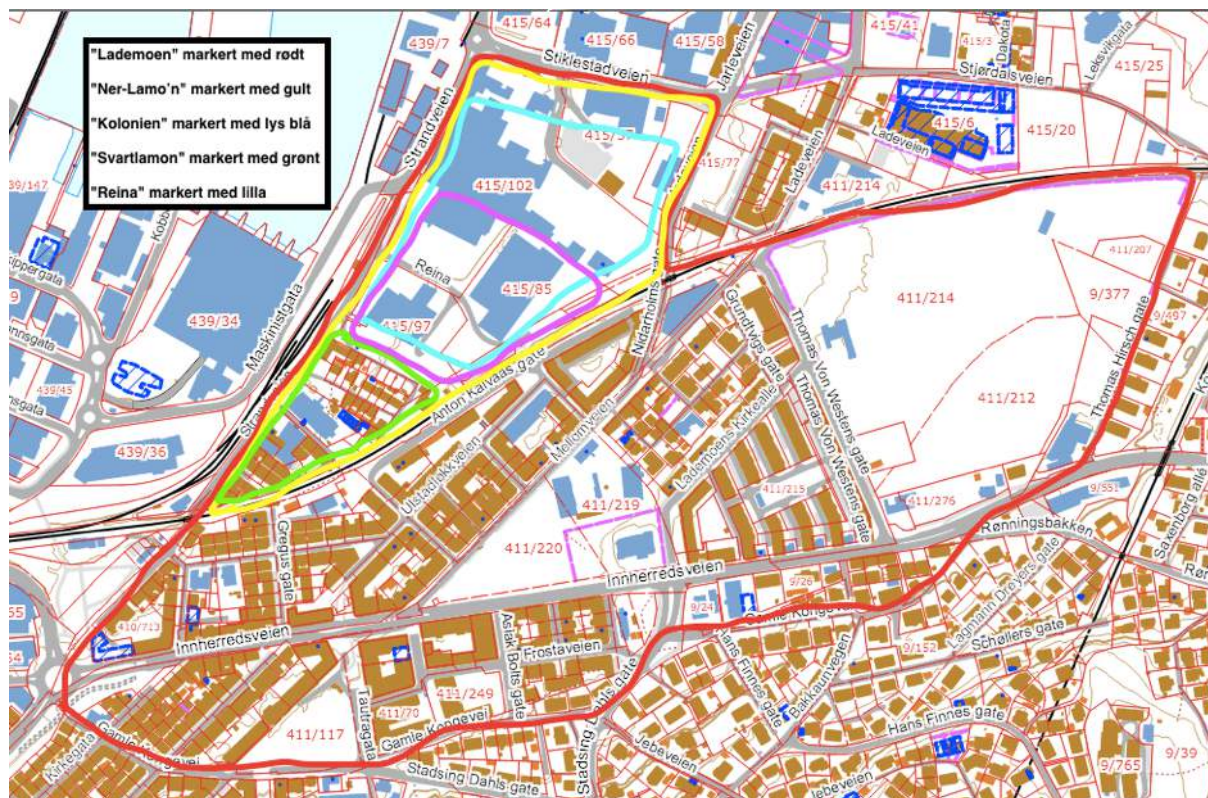
Det området som i dag er Svartlamon eller som Svartlamon har vært en del av, har og har hatt flere navn gjennom tidene; Østbyen, Lademoen eller Lamo'n, Ner-Lamo'n, Strandveien, Kolonien og Reina. Hva som omfattes av disse stedsnavnene er det ulike oppfatninger om, og det som i dag er Svartlamon har gjennom historien inngått helt eller delvis i de nevnte bydelene og arealene. Navnene brukes om hverandre i forskjellige kilder, slik at det er vanskelig å gi helt eksakte avgrensninger, men i det følgende gjøres likevel et forsøk på en oppklarende beskrivelse.⁵⁶

I dag er den kommunalt administrative enheten Østbyen hele området øst for Trondheim sentrum, og den dekker et stort areal som strekker seg sørover inn i Strindmarka og helt øst til kommunegrensen mot Malvik.⁵⁷ Dersom man historisk sett ser for seg den samme inndelingen, vil det si at boligene på Bakklandet og Lademoen tidligere utgjorde hoveddelen av bebyggelsen i Østbyen.

⁵⁶ <http://lademoenhistorielag.com/Historieglimt%20119%20Lademoens%20grenser.pdf> (aksessert 08.02.17) og Birger Sivertsen, Lademoens historie. Resyme frem til 1945., i Kim Småge (red.), *Svartlamon lever!*. Trondheim 1997: 16.

⁵⁷

<https://kart5.nois.no/trondheim/Content/Main.asp?layout=trondheim&time=1488188968&vwr=asv> (aksessert 28.02.17)

Kart med oversikt over de ulike områdene.⁵⁸

Innenfor Østbyens grenser finner vi så arbeiderbydelen Lademoen, av innbyggerne ofte kalt Lamo'n. Den kan være vanskeligere å punkt feste på kartet, fordi ulike kilder oppgir forskjellige avgrensninger av dette området, men kombineres disse får man et område som består av arealet mellom Strandveien, Gamle Kongevei, Innherredsveien, Thomas Hirsch gate, Meråkerbanen, Jarleveien og Stiklestadveien.⁵⁹ Gjennom denne bydelen går det så enda et skille mellom øvre og nedre del, der Meråkerbanen utgjør grensen.⁶⁰

Tidligere nevnte Ner-Lamo'n er altså nedre del av Lademoen og består av arealet mellom Strandveien, Meråkerbanen, Jarleveien og Stiklestadveien. At dette området også har vært kalt Strandveien henger nok sammen med at mye av bebyggelsen var konsentrert på begge sider av

⁵⁸

<https://kart5.nois.no/trondheim/Content/Main.asp?layout=trondheim&time=1488533861&vw=asv> (aksessert 03.03.17)

⁵⁹ Torbjørn Torgersen, *Fra "koloni" til arbeiderbydel*. Trondheim 1997: 6-7., Haakon Odd Christiansen, *Lademoen*. Trondheim 1983: 14-15., Sivertsen i Småge (red.) 1997: 16.,

<http://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php?title=Lademoen> (aksessert 28.02.17)

⁶⁰ Torgersen 1997: 6-7.

denne veien, som jo var hovedfartsåren mellom byen og Lade. Her lå de eldste husene, og den videre utbyggingen i området foregikk i tverrgående parallelle gater på østsiden av veien.⁶¹

Inndelingen av Ner-Lamo'n i Kolonien, Reina og Svartlamon er mer diffus. Kolonien beskrives som arealet mellom Sodemannsgate, tidligere Leistadgata, og bort til Aktiebryggeriet, dagens E.C. Dahls bryggeri. Navnet kommer av at dette jordstykket ble skilt ut fra en gård kalt Kolonien, som tidligere var utskilt fra gården Rønningen.⁶² På et kart over Trondheim fra 1898, er derimot Kolonien avmerket som hele arealet vest for jernbanen, altså det som tilsvarer Ner-Lamo'n.⁶³ Hvor grensene for Reina går, er det også vanskelig å finne noe eksakt informasjon om, men det henvises i flere dokumenter og kilder til industriområdet nord for Svartlamon, og i den forstand er Reina en del av Kolonien. I reguleringsplanen for Svartlamoen kalles derimot dette arealet også Reinaområdet, noe som skulle tilsi at Reina strekker seg lengre sørover enn det en del andre kilder oppgir. På dagens kart er gateadressen Reina plassert midt i industriområdet, så man kan nok ta utgangspunkt i at dette er den mest sentrale delen.⁶⁴

Området som er gjenstand for undersøkelse i denne oppgaven, kan på dagens kart ses som en klart avgrenset trekant beliggende mellom Strandveien i vest og nordvest, Meråkerbanen i sør og øst og Nordtvedts gate i nordøst. Denne avgrensningen er gjort basert på Trondheim kommunes reguleringsplan R219b for Svartlamoen (Reinaområdet).⁶⁵ Ut i fra gjennomgangen i dette delkapittelet, er det vel mest korrekt å si at dagens Svartlamon er en del av Ner-Lamo'n, altså den delen av Lademoen som ligger nordvest for jernbanelinja. Navnet Svartlamon oppstod opprinnelig som et skjellsord og ble et kallenavn på den fattigste delen av Lademoen. Gjennom de siste tiårenes kamp for bevaring, har navnet derimot blitt mer positivt ladet, og brukes i dag med stolthet av de som bor der.⁶⁶ Det er et navn som har blitt kjent langt utenfor Trondheims

⁶¹ http://lademoenhistorielag.com/Historieglimt%20%20Svartlamon_per_overland.pdf (aksessert 03.03.17)

⁶² Sivertsen i Småge (red.) 1997: 16-17.

⁶³ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/95/Trondheim_map_1898.jpg (aksessert 03.03.17)

⁶⁴

<https://www.google.no/maps/place/Reina,+7042+Trondheim/@63.4398547,10.4233932,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x466d310a2c1d887b:0x608dbdf57ff26ec0!8m2!3d63.4398547!4d10.4255819> (aksessert 03.03.17)

⁶⁵ http://svartlamon.org/wp-content/uploads/2013/10/1176897121_kart_reguleringsplan.pdf (aksessert 07.02.17)

⁶⁶ http://lademoenhistorielag.com/Historieglimt%20%20Svartlamon_per_overland.pdf (aksessert 03.03.17)

grenser. I denne oppgaven vil navnet på reguleringsområdet skrives på to forskjellige måter. Det offisielle navnet, som man finner blant annet i offentlig saksbehandling, er Svartlamoen, og når det henvises til slike dokumenter, er det derfor dette navnet som brukes. Beboerne og andre som er knyttet til området, ser ut til å bruke Svartlamon, som altså kan sies å være det mer folkelige navnet. Dette går også igjen i navnet på stiftelsene som forvalter bygningsmassen på Svartlamon, og generelt i oppgaveteksten er det denne skrivemåten som benyttes.

3.2 Historisk bakgrunn

Svartlamon har en sammensatt historie og utvikling. Og selv om området i dag ligger godt innenfor Trondheim kommunes grenser, er det ikke mer enn drøyt hundre år siden dette var en del av byens tilgrensende rurale arealer. For å kunne plassere Lademoen inn i en større forvaltningsmessig sammenheng, følger her først en oversikt over noen viktige historiske endringer i den norske forvaltningen de siste århundrene. Videre gjøres det rede for områdets utvikling frem til i dag.

Etter at eneveldet ble opphevet i 1660, ble fra 1662 de tidligere lenene omgjort til amt. Norge ble fra da av delt inn i fire stiftamt, der Trondhjems stiftamt var en av dem. I 1804 ble dette igjen delt i Nordre og Søndre Trondhjems amt, som fra 1918 fikk navnene Nord – og Sør-Trøndelag fylke.⁶⁷ Amtene var inndelt i fogderier, som bestod av herreder og bykommuner. Strinda var et herred i Strinden og Selbu fogderi, som var en del av Søndre Trondhjems amt.⁶⁸ Lademoen lå frem til utvidelsen av Trondheim i 1893 i Strinda herred, men ble fra da av innlemmet i den voksende bykommunen.⁶⁹

Navnet Lademoen knytter historisk sett området til Lade gård. Lade stammer fra det norrøne ordet *hladir*, som betyr opplags – eller lastested, og dette antyder at det tidligere har vært et område for handel.⁷⁰ Før utbyggingen på Nyhavna gikk sjøen nesten helt opp til det som i dag er Strandveien, og dette strandstykket eller bukta ble kalt Lusebogen eller Lademofjæra.⁷¹ Historisk sett beskrives Lademoen som det landarealet som strakte seg fra Lusebogen, på begge

⁶⁷ <https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Amt> (aksessert 10.02.17)

⁶⁸ Det Statistiske Centralbyrå, *Norges Civile, Geistlige og Judicielle Inndeling*. Kristiania 1917: tabel 3 <https://user.xmission.com/~jsvare/genealogy/inndeling.html#Tabel%203> (aksessert 10.02.17)

⁶⁹ Christiansen 1983: 20.

⁷⁰ <https://snl.no/Lade> (aksessert 08.02.17)

⁷¹ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/95/Trondheim_map_1898.jpg (aksessert 08.02.17)

sider av Lusebekken, i dag Ladebekken, østover mot Dalen. Jordstykket ble i nord avgrenset av Ladehammeren og i sør mot Rønningen og Bakkaune.⁷² *Lus* har her, både når det gjelder Lusebogen og Lusebekken, betydningen *liten*; altså den lille bukta og den lille bekken.⁷³

Lademoen, tidligere skrevet Hlademoen, finnes første gang i kildene mot slutten av 1600-tallet, og området hadde da i lengre tid fungert som felles beitemark for flere av gårdene på Ladehalvøya. Her ble det på denne tiden, på grunn av befolkningsvekst både på gårdene og de tilhørende husmannsplassene, større press på ressursene til fôr og mat, og det var hovedårsaken til at det fra 1699 til 1742 pågikk en rettssak mellom eierne av Lade, Rønningen, Devle og Ringve vedrørende eiendomsretten til området nord og sør for Lusebekken. Særlig var det arealet på sørsiden av bekken som var omstridt. Saken bølget frem og tilbake, men endte til slutt med en deling basert på gårdenes landskyld. I løpet av sakens gang satte både eierne av Lade og Rønningen ned husmenn på Lademoen, for å befeste sin rett til jorda, og disse ble derfor de første beboerne i området. Etter stadige ankesaker, som gikk helt til høyesterett i København, endte eieren av Lade gård, som i starten av feiden hadde blitt tilkjent i overkant store deler av marka, til slutt opp med nær sagt ingenting. Og først etter 43 år, ble altså rettighetene til arealet på Lademoen delt forholdsvis likt mellom Devle, Ringve og Rønningen. Den langvarige konflikten ga Lademoen tilnavnet ”Trette-Lade”. Et navn som skulle henge ved helt ut på 1800-tallet.⁷⁴

I opplysningstidens ånd foretok Gerhard Schøning i 1770-årene, på oppdrag fra kongen, reiser rundt i Norge for å kartlegge landets ressurser og generelle tilstand. En av de første av disse reisene gikk i Trondheims nærområde, nemlig utover Lademoen. Han beskriver Hlade-mo slik:

en stor, skøn og jævn Strækning, er i de seenere Tiider bleven, for en stor Deel, oprydet, indtagen til Ager og Eng og bebygget, saa den, saavel på begge Siider af Konge-veien, som andensteds beboes af 13 Husmænd

Ut i fra den øvrige teksten, kan det tolkes som at dette er husmannsplasser tilhørende Bakke gård. Schøning beskriver ellers Lademoen som hovedsakelig udyrket og overgrodd av lyng og kratt, men at det likevel er spor etter tidligere oppdyrking av slettelandet. Inn mot grensene til

⁷² http://www.kartverket.no/historiske/amt2/jpg100dpi/amt2_soendre-trondhjems-amt-53_1775.jpg (aksessert 08.02.17)

⁷³ Christiansen 1983: 16.

⁷⁴ Anders Todal, *Soga um Lade*. Oslo 1935: 77-97.

Lade gård observerer han et tjuetalls røyser og gravhauger; ”en Hob gamle Kiæmpe-Høie”, noe som bekrefter områdets historiske betydning. De fleste av haugene er allerede på Schönings tid utgravd eller nedpløyd, men fortsatt er et par av dem som ligger nærmest Lusebekken ganske intakte. Han gir også bekken rollen som grense mellom Lade og Rønningen, men på bakgrunn av tidligere nevnte tvist mellom gårdene, kan man undres på om denne grensedragningen stemmer.⁷⁵ Schönings observasjoner av bebyggelsen på Lademoen stemmer godt overens med et kart tegnet i 1775 der det i hele området er tegnet inn 19 hus uten egne gårdsnavn. 13 av disse ligger nede ved Lademofjæra, med Bakke gård som nærmeste storgård, så det er trolig disse Schønning har beskrevet som husmannsplasser. På dette kartet er arealet for det som regnes som Lademoen betydelig utvidet, og strekker seg helt mot Bromstad og Tyholt.

Kart over Lademoen, datert 1775.⁷⁶

I løpet av de neste femti årene økte befolkningen på Bakke og Lademoen betraktelig. Og i henhold til Jens Krafts topografisk-statistiske beskrivelse skal det på Bakstranden, tilhørende Bakke gård, i 1825 være 46 strandsitterfamilier, altså husmannsfamilier, med til sammen 277 mennesker. Videre innover på ”den i N.O. tilstødende Hlademoe” er det også ”adskillige Strandsiddere”. Her finnes i tillegg tingstedet for Strindens Thinglaug, og de månedlige tingene

⁷⁵ Gerhard Schønning, *Reise giennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775. Andet bind.* 1979: 3-4. <http://www.nb.no/nbsok/nb/003fa0f0b3b75d9e8080c87206eb8f14?index=4#11> (aksessert 08.02.17)

⁷⁶ http://www.kartverket.no/historiske/amt2/jpg100dpi/amt2_soendre-trondhjems-amt-53_1775.jpg (aksessert 09.02.17)

for hele fogderiet holdes her. Ifølge Kraft ble det opprettet fast skole på stedet i 1819, da basert på frivillige innskudd.⁷⁷ Den lå på eiendommen Lykkens Prøve, som Strinda kommune hadde kjøpt med det formål å bygge skole. Allerede to tiår senere hadde elevtallet steget såpass at det var behov for ny skolebygning, som ble satt opp på eiendommen Eliplass.⁷⁸

Etter en rekke omfattende bybranner utover på 1800-tallet, ble det i 1845 innført murtvang i sentrum av Trondheim og på Bakklandet. Mur var et mer kostbart materiale å bygge i enn tre, og som en følge av dette økte husleiene i bykjernen markant. Dette førte til at arbeiderklassen nærmest ble tvunget ut av byen, og det beste alternativet ble da å bosette seg så nære bygrensen som mulig.⁷⁹ Lademoen lå nært flere store industribedrifter, blant annet Trondhjems Mekaniske Verksted og Ørens Mekaniske Verksted, og førte til at dette ble et naturlig sted for arbeiderklassen å slå seg ned.⁸⁰ Befolkningstallet fortsatte å øke frem mot århundreskiftet, og området ble tett bebyggt, i første omgang med små trehus, men rundt 1900 ble de store Møllenberg-gårdene og murbebyggelsen langs Strandveien satt opp. Lademoen ble et sted der den fattigste delen av arbeiderklassen bosatte seg, og området ble i 1893 innlemmet i Trondheim kommune, etter lengre tids press fra Strinda om å overta det økonomiske ansvaret for disse menneskene. De hadde tross alt sitt virke i byen, men uten at Trondheim hadde et juridisk ansvar for dem, all den tid de var bosatt utenfor bygrensen.⁸¹

Utover store deler av 1900-tallet fortsatte Lademoen å være en arbeiderbydel, og som resten av Trondheim fikk området merke både nedgangstider og krig. Allerede under krigen startet rivningen av boliger på Ner-Lamo'n til fordel for utbyggingen av bunkersene på Dora, og i 1947 fulgte Trondheim kommune opp med å regulere området til næring. Argumentene for reguleringen var blant annet at det manglet tomter for industri innenfor bygrensen. På Ner-Lamo'n fantes det allerede en del større industribedrifter, og man fikk nå mulighetene til å skape et mer sammenhengende industriområde på denne siden av byen, med nærhet både til havna og jernbanen. Kommunen så det nok også som en god mulighet for å sanere et noe rufsete

⁷⁷ Jens Kraft, *Topographisk-Statistisk Beskrivelse af Kongeriget Norge, Femte Deel, Det Nordenfjeldske Norge*. Christiania 1832: 598-602.
<http://www.nb.no/nbsok/nb/dc19a60951918da9335396d03e1b7828?index=1#619> (aksessert 09.02.17)

⁷⁸ Christiansen 1983: 5-8.

⁷⁹ Knut Mykland, *Trondheim bys historie III "Fra Søgaden til Strandgaten 1807-1880"*. Trondheim 1955: 215 og 510.

⁸⁰ Mykland 1955: 419.

⁸¹ Sivertsen i Småge (red.) 1997: 13-22.

boligområde. Det kom imidlertid endringer i de opprinnelige reguleringspremissene utover på 1960-tallet, da Trondheim kommune fikk utvidet sine arealer etter sammenslåing med både Leinstrand og Tiller, i tillegg til at bilen for alvor ble etablert som transportmiddel. Dette åpnet både for nye transportmåter og for nye muligheter for plassering av industri i kommunen. Likevel fortsatte utbyggingen av industri på Ner-Lamo'n, og bilismen skulle vise seg å bli en ekstra trussel da det ble lagt planer for ny motorveitrasé gjennom området. Følgene ble flere ekspropriasjoner og rivning av enda mer av den eldre trehusbebyggelsen, og da særlig i den nord-østlige delen som lå nærmest E.C. Dahls bryggeri. Den lille trekanten i sør, som betegnes som Svartlamon, lå derimot fortsatt ganske urørt, og først i 1980 fikk kulturminnevernet øynene opp for området og gikk inn for omregulering og vern av området som boligområde. Med dette startet en langvarig vernekamp med flere aktører med motstridende interesser, der også Riksantikvaren engasjerte seg og oppfordret kommunen til bevaring. Husene ble etter hvert tatt i bruk av alternativ ungdom som hadde en tilsvarende, forfallen bydel i Berlin, Kreuzberg, som forbilde. De tok også i bruk det gamle navnet på bydelen, Svartlamon, som fra nå av ble positivt ladet, og Svartlamon beboerforening ble dannet i 1990.⁸²

Trondheim kommune holdt i lang tid fast på sine planer om at arealene vest for Meråkerbanen skulle benyttes som industri. Men etter hvert som de opprinnelige argumentene for denne reguleringen ble svekket, samtidig som vernekampen ble sterkere og flere engasjerte seg for vern, ble Svartlamoen til slutt regulert til bolig og som bevaringsområde i 2001. De påfølgende årene og frem til i dag har kommunen og aktørene på Svartlamon gått fra å være motstandere til nå å samarbeide om ivaretagelse av området.⁸³

3.3 Svartlamon i dag

Når man sammenligner flyfoto av reguleringsområdet tatt i 1937 og i 2015, er det ikke vanskelig å se at kun et fåtall boliger av den opprinnelige bygningsmassen fortsatt står. Av disse er det husene i Nordtvedts gate, Biskop Darres gate og Brodals gate som er de eldste, med estimert byggeår rundt 1870. En del av dem kan være enda eldre, da det er mye som tyder på at de kan ha stått andre steder tidligere, for så å være flyttet til Svartlamon. De historiske tre – og murbygningene i Biskop Grimkjells gate, Gregus gate og Strandveien er de nyeste, med

⁸² Ola Svein Stugu, "Når vedtak får sitt eige liv", i Kim Småge (red.), *Svartlamon lever!*. Trondheim 1997: 146-155.

⁸³ <http://svartlamon.org/organisering/> (aksessert 11.05.17)

byggeår fra århundreskiftet.⁸⁴ Til sammen i hele området er det snakk om i underkant av tretti bygninger med opprinnelse fra før 1910, og disse er alle verneklassifisert.⁸⁵

Flyfoto 1937 og 2015. Hentet fra norgeibilder.no, aksessert 06.02.17.

I den gjeldende reguleringsplanen for Svartlamoen deles bebyggelsen inn i tre ulike typer: Reinabebyggelsen består av den eldre småhusbebyggelsen som strekker seg fra Brodals gate til Nordtvedts gate; Møllenbergbebyggelsen er de større trebygningene i Biskop Grimkjells gate, Gregus gate og Strandveien; og murbygningene langs Strandveien kalles Strandveibebyggelse.⁸⁶ Mesteparten av den eldre Reinabebyggelsen er altså revet, mens murbebyggelsen i Strandveien samt Møllenbergbebyggelsen i stor grad fortsatt er bevart.

Som vist på neste bilde, eies i all hovedsak den eldre bygningsmassen på Svartlamon av Trondheim kommune, med unntak av tre bygninger; Biskop Grimkjells gate 4A og 4B samt bygningen som utgjør Strandveien 23 D og Gregus gate 12, 14 og 16. Alle de eldre husene som eies av kommunen, forvaltes og leies ut videre av Svartlamon boligstiftelse. I tillegg ligger ytterligere to hus (Strandveien 19 og 21) utenfor selve reguleringsområdet, men også disse forvaltes på samme måte.

⁸⁴ Upublisert dokument byantikvaren, *Bygninger på Lademoen med egen omtale*: 1-2.

⁸⁵

<https://kart5.nois.no/trondheim/Content/Main.asp?layout=trondheim&time=1494593033&vwr=asv> (aksessert 12.05.17)

⁸⁶ Reguleringsplan R219b Trondheim kommune, Plankart samt bestemmelser: 7-8.

*Eiere og leieforhold på Svartlamoen.*⁸⁷

Reguleringsplanen for Svartlamoen (Reinaområdet), bestående av plankart med tilhørende bestemmelser og retningslinjer, ble vedtatt i 2006, og her reguleres området til spesialområde for bevaring av kulturmiljø / byøkologisk forsøksområde. Regulering til spesialområde bevaring er i henhold til tidligere plan – og bygningslov av 14. juni 1985.⁸⁸ Tilsvarende hjemmel i gjeldende plan – og bygningslov vil være bestemmelsene i kapittel 12, som omhandler reguleringsplaner. Til reguleringsplaner etter ny lov, kan det knyttes både hensynssoner og bestemmelser. Arealformålene beskrevet i § 12-5 erstatter her de tidligere reguleringsformålene i den eldre lovens § 25, herunder spesialområdene i § 25-6.⁸⁹

Ifølge bestemmelsene til reguleringsplan R219b for Svartlamoen, skal området altså være et byøkologisk forsøksområde. Det vil si at det i en større sammenheng skal være en idétank og et foregangsområde med fokus på bærekraftige løsninger både når det gjelder bolig – og næringsutvikling. Spesifikt er det nevnt at det egenartede, eksisterende kulturmiljøet, med

⁸⁷ Vedlegg 1 til evalueringsrapport: <https://trondheim.kommune.no/svartlamoen> (aksessert 24.02.17)

⁸⁸ Reguleringsplan R219b: Bestemmelser til endret reguleringsplan for Svartlamoen: 1.

⁸⁹ PBL kapittel 12, samt Plan – og bygningsloven av 14.juni 1985

https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1985-06-14-77#KAPITTEL_7_§_25. (aksessert 27.02.17)

særlig vekt på trehusbebyggelsen, skal ivaretas og videreutvikles. For de eldre trehusene skal det være fokus på bevaring og ivaretagelse gjennom skånsom rehabilitering, og i tillegg skal det eksisterende gate-, tomte- og bebyggelsesmønsteret opprettholdes og reetableres. De juridisk bindende bestemmelsene for prosess i § 1.2 sier at byantikvaren skal høres i forbindelse med alle tiltak som gjelder kulturminner. I plandokumentet henvises det i den forbindelse til kulturminnelovens definisjon av kulturminner og kulturmiljø, samt til hvordan disse skal sikres og forvaltes ifølge Stortingsmelding 58 (1996-97) *Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling – Dugnad for framtida*. På Svartlamoen forholder man seg til et utvidet kulturmiljøbegrep som omfatter både det fysiske og det sosiale miljøet, som samlet utgjør et ”samtidskulturelt helhetsmiljø”. I reguleringsbestemmelsenes § 3.5, som gjelder eksisterende bebyggelse, slås det fast at all eksisterende bebyggelse skal bevares, og det skal altså ikke kunne foretas ”vesentlig ombygging, påbygging eller fasadeendring” uten at byantikvaren har blitt hørt i saken.⁹⁰

I tillegg til Trondheim kommune som eier tomter og bygningsmasse, er det tre stiftelser og foreninger som er knyttet til drift og forvaltning av bygningene på Svartlamon. Beboerforeninga var den første som ble stiftet i 1990, og den jobber for å bevare husene i området og kjemper for rimelige boliger i nærheten av sentrum. Alle som leier bolig gjennom Boligstiftelsen er medlem av Beboerforeninga, og alle medlemmer har medbestemmelsesrett på det månedlige beboermøtet. Svartlamon boligstiftelse ble opprettet i 2001, og har som hovedformål å drifte og forvalte utleieboligene i reguleringsområdet. I tillegg til at den historiske bygningsmassen i all hovedsak er eid av Trondheim kommune, eies en del nyere bygninger av stiftelsen selv, og til sammen forvalter derfor stiftelsen rundt 130 boenheter. Styret i stiftelsen består av representanter både fra beboerne og fra Trondheim kommune. Svartlamon kultur – og næringsstiftelse er ansvarlig for forvaltning av næringslokalene i området, og både Boligstiftelsen og Kultur – og næringsstiftelsen skal følge opp Trondheim bystyres målsetning for Svartlamon som byøkologisk forsøksområde, som sier at ”Svartlamon skal bli en alternativ bydel med stort rom for eksperimentering, forsøk og utprøving”. Beboerne på Svartlamon har et kollektivt ansvar for driften av området, og alle må bidra med dugnadsinnsats til fellesskapets beste.⁹¹

⁹⁰ Reguleringsplan R219b: 1 - 3 og 5.

⁹¹ <http://svartlamon.org/organisering/> (aksessert 27.02.17)

3.4 Svartlamon og den offentlige kulturminneforvaltningen

Som nevnt er det byantikvaren i Trondheim sammen med kommunens byggesaks kontor som behandler byggesaker som gjelder verneklassifiserte hus på Svartlamon, og ifølge byantikvaren behandles saker i dette området på samme måte som for andre vernede hus. Bygningene her får altså ikke noen form for særbehandling fra kommunens side. I tillegg til vern av eksteriør er det et fokus på vern av interiør i bygningsmassen, men det var ingen mulighet for å vedta et formelt vern av interiøret på det tidspunktet da reguleringsplanen trådte i kraft. Byantikvaren mener at det ikke er aktuelt med en fredning av enkeltbygninger eller av miljøet, men at det hadde vært ønskelig med et sterkere vern i form av tydeligere reguleringsbestemmelser. Det er likevel lite trolig at en ny plan vil utarbeides, da dette er for ressurskrevende. På grunn av høy grad av materiell autentisitet i eksteriøret, blant annet i form av originale vinduer, og som et godt bevart eksemplar av det treetasjes huset av Møllenbergtypen, er Biskop Grimkjells gate 6 den eneste bygningen i verneklasse B. Resten av den eldre bygningsmassen på Svartlamon er i klasse C, men en endring av verneklasse på bygningene vil trolig ikke ha noen særlig praktisk betydning. Her ønsker byantikvaren heller at det etableres en god forvaltningspraksis i området, med fokus på ivaretagelse av originale bygningsdeler kombinert med gjenbruk av materiale.

Ellers mener byantikvaren at det er positivt for eldre bygninger at de bevares i et område som Svartlamon, der beboerne har en litt alternativ livsstil og tåler at det ser litt rufsete ut. Det gir også større muligheter for at husene blir brukt slik som de er. Her presiseres det at byantikvaren er opptatt av selve bygningsvernet, ikke av et pent bybilde med moderniserte og vinkelrette bygninger. De mener også at dugnad er positivt for ivaretagelse av bygningsmassen, fordi restaurering av eldre hus ofte krever mer tid enn penger, men at det kan være problematisk med finansiering og gjennomføring av større, nødvendige vedlikeholdsoppgaver.⁹²

3.5 Oppsummering

Som vist i dette kapittelet har Svartlamon hatt en lang og tidvis problematisk historie, og som resultat av en lang vernekamp er området i dag regulert til bevaring som boligområde. Flere aspekter ved denne historien har vært med på å forme området til hva det er i dag, og denne utviklingen er derfor viktig å redegjøre for slik at man kan vurdere hvordan disse endringene kan ha påvirket verneverdier som er representert i bygningsmassen i dag.

⁹² Hele delkapittelet er basert på e-poster mottatt 03. og 04.05.17 fra Elisabeth Kahrs og Gunnar Houen hos byantikvaren.

4. Empirisk dokumentasjon⁹³

4.1 Feltarbeid

For å kunne si noe om tilstanden til bygningsmassen på Svartlamon og omfanget av bevarte aldersverdier i bygningsdeler, utførte jeg i februar og mars 2016 et feltarbeid i området. Det bestod av en svært enkel bygningsdokumentasjon der bygningene ble undersøkt ved hjelp av visuell observasjon, bildedokumentasjon, notater og samtaler med beboere.

Når man ikke har veldig lang erfaring med å analysere eldre bygninger, kan det være vanskelig å se om bygningsdeler er av høy alder eller om de er av nyere dato. Derfor har funnene, i tillegg til den visuelle observasjonen, blitt sammenlignet med blant annet kommunale dokumenter, som sier noe om hva som er blitt utført av restaureringsarbeider de siste årene.⁹⁴ Gjennomgang av eldre bilder av bygningsmassen har også vært gjenstand for studier. Her har det ikke vært veldig mange bilder å finne av området og de ulike bygningene, så det har vært vanskelig å gjøre en sammenligning av hvert enkelt hus. De fotoene som eksisterer er naturlig nok også av dårlig kvalitet og oppløsning, slik at det kan være utfordrende å få noe fornuftig ut av dem, i hvert fall på detaljnivå. Også samtaler med beboere som vet hva som er gjort med de ulike husene har bidratt til å oppklare alder på bygningsdeler.

Når det gjelder interiør, var jeg så heldig at jeg fikk komme hjem til flere familier og undersøke leilighetene deres. De valgte på frivillig basis å åpne hjemmene sine for meg, slik at jeg fikk muligheten til å se etter eldre bygningsdeler også inne i bygningene. Til sammen var jeg inne i elleve leiligheter: tre i Strandveibebyggelsen, fire i Møllenbergbebyggelsen og fire i Reinabebyggelsen, og antallet dokumentasjonsobjekter var altså ganske likt fordelt mellom de ulike bygningstypene. I Strandveibebyggelsen og i Møllenbergbebyggelsen benyttet jeg også sjansen til å dokumentere inngangspartier og trappeoppganger der det var mulig.

Selv om jeg hadde hørt at det kunne befinne seg mye interiør av høy alder i husene, var egentlig ikke forventningene mine til de store funnene så veldig høye i forkant. Jeg så egentlig for meg at mye av det gamle trolig enten var kledd inn bak nyere overflater, eller at det rett og slett var

⁹³ <https://snl.no/empiri> (aksessert 11.03.17)

⁹⁴ Vedlegg 1.2 til rapporten *Evaluering av Trondheim kommunes involvering på Svartlamoen, Kartlegging av større vedlikeholdsoppgaver som er gjennomført i de eldre boligbygningene på Svartlamoen i perioden 2003-2015.*

fjernet. Som leder av Boligstiftelsen, Kathrine Standal, nevnte på et møte vi hadde i forkant av feltarbeidet, får leieboerne stort sett gjøre som de vil i forhold til oppussing, så lenge det ikke medfører at noe blir ødelagt eller må repareres på stiftelsens regning i etterkant.⁹⁵ Hvilket forhold beboerne har til bevaring og bygningsvern hadde jeg heller ingen formening om på forhånd, men jeg så vel for meg at de kanskje ikke brydde seg så veldig om det. Så lenge alt fungerte som det skulle, så var det vel ingen grunn til å gjøre noe med interiøret, og om det var av nyere eller eldre dato var kanskje ikke så viktig for leietakerne.

Videre i dette kapittelet følger en oversikt over den historiske bebyggelsen på Svartlamon. Her gjøres et forsøk på å tidfeste de tre ulike bygningsformene, samt beskrive hva som kjennetegner dem og hvordan de er typiske for den perioden som de er bygd i. Deretter følger en gjennomgang av hvilke funn som ble gjort både av eksteriør og interiør. Dokumentasjonen i dette kapittelet vil være et viktig fundament for den påfølgende drøftingen av oppgavens problemstilling.

4.2 Den historiske bebyggelsen på Svartlamon

De eldste bygningene på Svartlamon er altså oppført fra rundt 1870 og frem til årene rett før og rett etter århundreskiftet. I denne perioden var det flere arkitektoniske stilarter som preget utformingen av bygninger i Norge, og både senempire, sveitserstil, dragestil, historisme og jugend var fremherskende stiler som delvis overlappet hverandre.⁹⁶

Som nevnt er det vanskelig å finne kilder som sier noe eksakt om når Reinabebyggelsen ble etablert, men i matrikkelen står det for flere av disse at de trolig er oppført mellom 1875 og 1899.⁹⁷ Noen av dem er satt opp på stedet, mens andre er bestilt, så satt sammen andre steder og senere demontert og fraktet inn til byen for gjenoppbygging. Andre igjen er enda eldre bygninger som er satt opp andre steder, flyttet, og bygd opp igjen på Svartlamon.⁹⁸ Småhusene i Nordtvedts gate, Biskop Darres gate og Brodalsgate på Svartlamon har i eksteriøret typiske trekk fra senempiren, som var med på å prege norsk arkitektur mellom 1835 og 1870. Husene har en rektangulær bygningskropp preget av symmetri i fasaden, saltak, tofags vinduer med tre ruter i hvert fag, både stående og liggende bordkledning, der noen har markering av fasadens

⁹⁵ Samtale med Kathrine Standal 25.01.17.

⁹⁶ T.Drange, H.O.Aanensen, J.Brønne, *Gamle trehus*. Oslo 2011: 48-77.

⁹⁷ Bygginformasjon fra matrikkelen jf. SEFRAK-registeret for Trondheim.

⁹⁸ Sivertsen i Småge (red.) 1997: 17-19.

horisontale bånd. Trønderlåna var det elementet som preget byggeskikken på den trønderske landsbygda fra begynnelsen av 1800-tallet, og de små trehusene på Svartlamon har i eksteriøret mange fellestrekk med denne bygningstypen.⁹⁹ Husene er i to og tre etasjer, og er for det meste utformet slik at hovedfasaden ligger ut mot gata, mens man gjennom et portrom mellom husene har tilgang til inngangen som ligger i bakgården. Opprinnelig var husene bygd med frittstående eller sammenhengende uthus i bakgården, og en del av disse eksisterer også i dag.

Biskop Darres gate 14-10.

Både Møllenbergsbebyggelsen og Strandveibebyggelsen er bygd rundt århundreskiftet.¹⁰⁰ De store trehusene har fått dette navnet fordi de har mange likhetstrekk med tilsvarende bygninger på Møllenberg, oppført i tiårene før. Dette er bygårder i to eller tre etasjer, bestående av flere leiligheter. Som på Møllenberg, er disse bygårdene på Svartlamon konstruert med en hovedinngang med tilhørende trapp, samt en kjøkkeninngang ut mot bakgården med en

⁹⁹ Drange m.fl. 2011: 54.

¹⁰⁰ Bygginformasjon fra matrikkelen jf. SEFRAK-registeret for Trondheim. Upublisert dokument byantikvaren, *Bygninger på Lademoen med egen omtale*: 1-2.

tilsvarende smalere trapp. På hver side av trappeløpene er det leiligheter. Bygningene kan være satt opp som separate enheter, eller de henger sammen med et eller flere andre hus i rekke. Alternativt kan flere hus være plassert i system for å utgjøre et kvartal. Kvartalsformen er den mest vanlige på Møllenberg, der målsettingen var å få plass til flest mulig boenheter på minst mulig areal. Utformingen av husene tok utgangspunkt i fastsatte typeplaner, men med individuelle tilpasninger. Leilighetene var tilpasset området som arbeiderstrøk, og hadde en størrelse på 40-50 kvm. Det som preger eksteriøret på disse bygårdene av tre er en høy grad av detaljering i ulike fasadeelementer, noe som er et resultat av at snekkerfaget ble mer industrialisert mot slutten av 1800-tallet. Høvling og finsnekring som tidligere ble utført for hånd, kunne nå gjøres av maskiner, og det åpnet opp for mange flere muligheter for ornamentering i fasader og mer avansert profilering i alle slags bygningsdeler, som for eksempel gerikter. Denne nye muligheten for masseproduksjon av detaljerte bygningselementer førte til at produksjonen ble rimeligere, slik at også ”vanlige” folk hadde råd til utsmykning av fasaden på husene sine. Stilmessig kan dette sies å være en form for nybarokk.¹⁰¹ Nybarokken var en del av det som kalles historisme innen norsk arkitektur, og kjennetegnes ved at man kopierer tidligere klassiske stilarter. Historismen var mest utbredt mellom 1860 og 1910, noe som altså stemmer overens med byggeperioden for Møllenbergbebyggelsen på Svartlamon.¹⁰² Det var først under barokken på 1700-tallet at ornamentering i fasader ble mer utbredt, men da selvsagt i form av håndlagede detaljeringer. Dette ble altså tatt opp igjen mot slutten av 1800-tallet, men da med maskinelt produserte og profilerte bygningsdeler.¹⁰³

Den historiske murbebyggelsen på Svartlamon består av tre murblokker i tre og fire etasjer, alle beliggende langs Strandveien. Av den historiske bebyggelsen i området, er dette den nyeste, noe som også er grunnen til at den er oppført i mur og ikke i tre. Etter den omfattende brannen på Rosenborg i 1899, ble det innført murtvang også på Lademoen, og det fikk konsekvenser for den videre utbyggingen av området. Murtvungen førte til at det fra begynnelsen av 1900-tallet var bygårder av mur som preget de sentrumsnære boligområdene som bygges ut.¹⁰⁴ Disse

¹⁰¹ Trondheims bybilde – Innstilling fra antikvarisk utvalg Trondheim kommune. Trondheim 1976: 84-88.

¹⁰² Drange m.fl. 2011: 70-73.

¹⁰³ En reise i norsk trearkitektur: <https://trearkitektur.files.wordpress.com/2013/06/en-reise-i-norsk-trearkitektur-2-opplag-tosidig-ny.pdf>: 11-13. (aksessert 10.03.17)

¹⁰⁴ <http://lademoenhistorielag.com/Historieglimt%20175%20Storbrannen%20pa%20Lademoen%201899.pdf> (aksessert 10.05.17)

bygårdene var trolig satt opp som utleiegårder, og kalles også gråbeingårder på grunn av sine grå og slette fasader og mørke bakgårder.¹⁰⁵

Strandveien 25-27 og Gregus gate 9-11.

4.3 Funn og analyse av eksteriør

Ved første øyekast kan bygningene på Svartlamon i stor grad fremstå som autentiske eller av høy alder. Det er først når man gjør en grundigere undersøkelse, både visuelt, ved å snakke med beboere og ved å gjennomgå kommunale dokumenter samt eldre bilder, at man oppdager at en god del av eksteriøret er fra nyere tid. På tross av dette er flere former for verneverdier representert i bygningsmassens eksteriør, også høy aldersverdi. I denne gjennomgangen vil det kun gis en generell oppsummering av de funnene som er gjort, men der det er naturlig, gjøres henvisninger til enkeltbygninger som eksempler.

Det finnes både vinduer, dører, fasadedetaljering, takteking, piper, trapper, utvendig bordkledning og uthus av høy alder på Svartlamon, og det på tross av at det er foretatt en del oppgraderinger av husene. Hovedgrunnen til at det fortsatt eksisterer eldre bygningsdeler, er at

¹⁰⁵ Upublisert dokument byantikvaren, *Lademoen grunnlag verneplan kap. 2: 4-5.*

det generelt har vært et fokus på gjenbruk der det har vært mulig, og selv om for eksempel tak blir rehabilitert og etterisolert, legges den gamle tekkingen tilbake såfremt den er i god stand. En gjennomgang av kommunens kartlegging av større vedlikeholdsoppgaver utført mellom 2003 og 2015, viser at den samme gjenbrukstanken også gjelder for dører og vinduer. Der vinduer og dører må byttes, velges ofte tilsvarende brukte bygningsdeler som erstatning. Alternativt for vinduer så har det blitt gjennomført større restaureringsprosjekter, blant annet i Biskop Grimkjells gate 6, der målet de to siste årene har vært å restaurere alle vinduene i huset etter antikvariske prinsipper. På bakgrunn av rapporter og samtaler med beboere kan det virke som at flesteparten av vinduene på Svartlamon er skiftet ut, men i noen av småhusene samt i Biskop Grimkjells gate 6 kan det derimot fortsatt finnes vinduer av høy alder. Alle er ikke nødvendigvis originale, men de som er skiftet, er i stor grad erstattet med tilsvarende, gjenbrukte vinduer.¹⁰⁶ Ellers blir også utvendige trapper rehabilitert i stedet for at de skiftes ut i sin helhet, og de gamle teglsteinspipene får montert innvendige stålrør slik at de kan brukes i stedet for at de rives og erstattes med moderne leca-piper. Fasadedetaljeringer har i enkelte tilfeller blitt kopiert og tilbakeført, eller det er laget profileringer som skal gi et inntrykk av å være gamle for å passe til bygningen.¹⁰⁷ Det må også nevnes at uthusrekka i Biskop Darres gate 10-16, den lengste gjenværende uthusrekka i Trondheim, er blitt rehabilitert i sin helhet ved hjelp av midler fra Kulturminnefondet. Dette arbeidet er selvsagt utført i tråd med antikvarenes anbefalinger.¹⁰⁸

Årsaken til at bygningene på Svartlamon fortsatt i stor grad fremstår som autentiske kan være at de har beholdt hoveduttrykket i fasaden. De er ikke blitt påbygd i alle mulige retninger, og viktige fasadeelementer som bordkledning, vinduer og dører er forsøkt holdt i en stil som i alle tilfelle ivaretar den visuelle autentisiteten. I og med at husene rehabiliteres på en skånsom måte, ser de ikke nyrestaurerte ut med blank, moderne akrylmaling, nye vinduer og vinkelrette vegger og tak. Fargesetting av fasadene kan også ha betydning for det autentiske uttrykket, da samfunnets generelle trend med bruk av hvitt og grått ikke har fått innpass her. Alle disse momentene gjør samlet sett, i hvert fall for et utrent øye, at bygningsmassen fremstår som alderdommelig og opprinnelig.

¹⁰⁶ Samtale med beboerne Nina Benden og Jørgen Stoltz i februar og mars 2017.

¹⁰⁷ Vedlegg 1.2 til rapporten *Evalueringsrapport av Trondheim kommunes involvering på Svartlamoen, Kartlegging av større vedlikeholdsoppgaver som er gjennomført i de eldre boligbygningene på Svartlamoen i perioden 2003-2015*.

¹⁰⁸ Samtale med Kathrine Standal under befaring på Svartlamon i november 2016

Biskop Grimkjells gate 6.

4.4 Funn og analyse av interiør

Heller ikke i gjennomgangen av interiørfunn vil jeg gå i detaljnivå på hver enkelt leilighet, men har også her valgt å trekke fram det som synes å være gjennomgående likt for alle eller for flertallet av objektene. Innledningsvis må det uansett sies at jeg fant mange bygningsdeler av eldre opprinnelse, faktisk mye mer enn jeg hadde trodd på forhånd. Og da er det ikke snakk om å finne mange eldre bygningselementer i én eller i et fåtall av leilighetene, jeg fant generelt sett mye interiør med høy aldersverdi i alle leilighetene. Det meste var synlig, mens det noen steder også var tydelige spor av eksempelvis eldre panel bak nyere overflater.

I alle leilighetene var det i større eller mindre grad brukt smalt staffpanel, og da hovedsakelig på vegger og i himling. Også på noen få innebygde hjørneskap på kjøkken er panelet brukt, både som fronter på selve skapene og som dører. En slik type panel er som regel pløyd og profilert både med fas og staff. Panelet ble vanlig fra rundt 1860 og utover, og er særlig knyttet til sveitserstilen som var en av de rådende arkitekturstilene rundt århundreskiftet.¹⁰⁹ Kun i én leilighet ble det gjort funn av et bredere og mer kraftig staffpanel, og dette var lagt som kledning

¹⁰⁹ Drange m.fl. 2011: 241.

både i himling og på vegger. Leietakeren kunne fortelle at panelet var blitt demontert av tidligere beboer for at det skulle skrapes og settes opp igjen, men dette ble ikke gjort før nåværende leieboer overtok. Panelbordene var da merket slik at det skulle være enkelt å montere dem opp igjen. Da nåværende leieboer skrapte bordene, fant han spor etter enda eldre merking, noe som tyder på at huset og dets faste inventar er blitt flyttet til Svartlamon og ikke bygd på stedet. Huset har en indre konstruksjon i form av en tømmerkasse, og ville derfor ha vært forholdsvis greit å flytte.¹¹⁰ At panelet her har en annen utforming enn i de andre leilighetene er også tegn på at huset kan være eldre enn de andre. Som nevnt er det småhusbebyggelsen i området som er den eldste, og denne leiligheten befinner seg i et av disse husene.

Staffpanel og listverk.

¹¹⁰ Samtale med Truls Lorentzen, beboer i Biskop Darres gate 16, 13.02.17.

Noe som gikk igjen i flere av leilighetene var eldre dører, typiske for sveitserstilperioden fra 1860 – 1920. Dette er heltre fyllingsdører med ett liggende rektangulært speil øverst og nederst, samt to vertikale rektangulære speil i midten. En del dørvidere kan, basert på utførelse, også være originale. Det ble i tillegg gjort mange funn av kanthengsler med profilert hode, som også er typiske for samme tidsperiode.¹¹¹

Dør og kanthengsel.

Det ble gjort funn av eldre tregulv både i leiligheter og i trapperom. Enkelte steder var gulvet synlig, enten malt eller slipt ned, andre steder var det lagt gulvbelegg over. Gulvbordene var av ulik bredde, men flesteparten var forholdsvis smale. I trapperommene var det i tillegg særlig interessant å finne mange av de originale trappenesene produsert på Ørens og Trondhjems Mekaniske Verksted, stemplet Ø.M.V og T.M.V. Ellers var både fotlister, taklister samt vindus- og dørgerikter i stor grad profilerte, men det er vanskelig å tidfeste disse eksakt. Det ser imidlertid ut som om de fleste har fellestrekk med listverk fra sveitserstil, og bærer preg av maskinhøvling, noe som stemmer overens med byggetidspunktet for bygningene.¹¹²

¹¹¹ Drange m.fl. 2011: 229-230, 232-233.

¹¹² Drange m.fl. 2011: 253.

Originale trappeneser.

4.5 Oppsummering

Som gjennomgangen i dette kapittelet viser, er i hvert fall deler av den historiske bebyggelsen på Svartlamon fortsatt preget av en høy grad av materiell autentisitet, både i interiør og i eksteriør. Og mye av årsaken til det er at der overflater er fornyet, så ligger gjerne de eldre gulvene, veggene og himlingene under. Dette er et resultat av den skånsomme oppgraderingen som er vektlagt i området i kombinasjon med ”latmannsoppussing”, som en av leietakerne kalte det. Bygningsdeler er altså ikke skiftet ut, bare kledd inn, og der materialer er skiftet ut, har det vært fokus på bevaring av den visuelle autentisiteten. Så selv om eksempelvis fasader ikke lenger består av eldre materialer, så gir de inntrykk av å være av eldre opprinnelse og ser altså gamle ut, kanskje særlig for et utrent øye.

5. Kulturminnefaglige verneverdier på Svartlamon

På bakgrunn av teorien presentert i kapittel 2 og funnene fra den empiriske dokumentasjonen i kapittel 4, vil det her redegjøres for hvilke verneverdier og underliggende delverdier som er representert i bygningene og i kulturmiljøet på Svartlamon. Som nevnt deles verneverdier inn i kunnskaps-, opplevelses-, og bruksverdier, som igjen kan splittes opp i ulike delverdier. Verneverdiene kan svekkes eller forsterkes basert på underliggende egenskaper som autentisitet, kvalitet, alder, representativitet og sjeldenhet. Alle formene for verneverdier med underbyggende egenskaper er representert på Svartlamon.

5.1 Kunnskapsverdier

Reinabebyggelsen på Svartlamon er representativ for flere deler av norsk bygningshistorie, og er trolig hovedsakelig bygget på tre forskjellige måter. Noen av dem er satt opp på stedet, som vanlige hus, men delvis ved bruk av rimelige materialer som man hadde for hånden. Andre hus kan være bestilt, kanskje som typer av ferdighus, montert og satt opp et annet sted, for så å bli fraktet til det nye boligområdet utenfor den daværende bygrensen. Den tredje måten hus er kommet til Svartlamon på, er gjennom den eldre tradisjonen med flytting av hus som opprinnelig er bygget et annet sted. Dette var en typisk del av byggeskikken på 1800-tallet, da det var knapt med både penger og materialer. Skulle man flytte, var ofte det enkleste og rimeligste å ta huset med seg. Dette gjaldt kanskje særlig om man flyttet fra landsbygda og inn til byen. Laftede hus var godt egnet til flytting, da de var forholdsvis enkle å demontere, frakte og sette opp igjen. I tillegg til selve tømmerkassen, kunne både vinduer, dører, takteking, gulv, utvendig bordkledning, innvendig panel og listverk demonteres og tas med til den nye tomta. Gjennom denne flytteskikken levde huset så videre på nytt sted.¹¹³

På grunn av god tilgang på materialer, har det vært en lang tradisjon for å bygge hus av tre i Norge. Svartlamon lå utenfor Trondheims bygrense helt til 1893, og tettbygde trehusmiljøer var vanlig her helt frem til århundreskiftet da det ble innført krav om bygging i mur også på Lademoen. Dette er altså grunnen til at de nyeste husene langs Strandveien er av mur, og ønsket om en mer effektiv arealutnyttelse førte til at de ble bygget som bygårder i flere etasjer. De store Møllenberg-gårdene i Gregus gate, Strandveien og Biskop Grimkjells gate var alle

¹¹³ Arne Lie Christensen, *Den norske byggeskikken*. Oslo 1995: 41-45.

byggemeldt tidlig i 1899, og ble sannsynligvis oppført på dispensasjon fra murtvengen som ble innført senere samme år.¹¹⁴

De tre ulike bygningstypene som finnes på Svartlamon er altså eksempler på utviklingen i bygnings-, material-, og stilhistorien i bynære strøk fra 1850 og utover. Og her finnes alle de tre hustypene innenfor et svært begrenset område. Det er lite trolig at det eksisterer tilsvarende sammensatte helhetlige bygningsmiljø med en så høy grad av materiell og visuell autentisitet noe annet sted i Norge. Det mest nærliggende er Hausmannskvartalet i Oslo, som er ønsket driftet etter modell av Svartlamon, men bygningsmessig er dette et kvartal bestående av bygårder i mur og derfor ikke helt sammenlignbart.¹¹⁵ Det hevdes at Svartlamon er et så unikt miljø at man må helt til Berlin for å finne noe lignende, men denne påstanden er ikke nærmere undersøkt.¹¹⁶

I tillegg til å vise den fysiske utformingen av bygningsmassen rundt århundreskiftet, er området typisk for arbeiderklassestrøkene som spredte seg utenfor bykjernen i flere av de større norske byene, og viser altså en type bosettingshistorie. Selv om det på 1800-tallet ikke var krav om å bygge husene i mur utenfor Trondheim, så var det å skulle sette seg opp hus en dyr affære. Og det er trolig også grunnen til at det var de tettbygde, enkle små trehusene med tilhørende bakgårder som var de første som preget bygningsmiljøet på Svartlamon. Dagens bebyggelse speiler derfor arbeiderklassens byggeskikk, selv om det i dag ikke er mange spor etter hvordan disse familiene faktisk bodde. I leiligheter der det i dag bor en eller to personer, kunne det rundt århundreskiftet bo ti mennesker, i tillegg til at noen også hadde bosted i uthusene.¹¹⁷ Denne delen av historien sier ikke bygningene i seg selv noe om, men er informasjon som man må søke etter i skriftlige kilder og arkiv. Det er likevel en viktig del av arbeiderklassehistorien som disse boligene kan være med på å belyse for å sette datidens levkårsforhold i perspektiv til vår egen tid. Husene på Svartlamon representerer altså sider ved norsk sosial – og samfunnshistorie som tidligere har vært underkommunisert.

¹¹⁴ Bygginformasjon fra matrikkelen jf. SEFRAK-registret i Trondheim. Upublisert dokument byantikvaren, *Bygninger på Lademoen med egen omtale*: 2.

¹¹⁵ <http://www.aftenposten.no/osloby/Kommunen-solgte-Hausmannskvartalet-Her-er-okkupantenes-svar-585248b.html> (aksessert 09.05.17)

¹¹⁶ <https://www.nrk.no/trondelag/xl/svartlamon-boligstiftelse-15-ar-1.13239804> (aksessert 09.05.17)

¹¹⁷ Samtale med Truls Lorentzen, beboer i Biskop Darres gate 16 13.02.17.

5.2 Opplevelsesverdier

Kanskje enda mer fremtredende enn kunnskapsverdiene er opplevelsesverdiene knyttet til bygningsmiljøet på Svartlamon. Disse er i hvert fall mer synlige, både for personer med og uten kulturminnefaglig bakgrunn. Denne typen verneverdier er som nevnt mer subjektive og personlig forankret enn kunnskapsverdiene, og i hvor stor grad de kan sies å være til stede, vil derfor være opp til hver enkelt å avgjøre. Det kan likevel gjøres en generalisering, som sier noe om hvilke opplevelsesverdier en større gruppe av mennesker vil kunne se i kulturmiljøet på Svartlamon. Det representerer både kunstnerisk og estetisk verdi, det har patina, symbol – og identitetsverdi, og kan vekke ulike følelser hos dem som opplever det.

Bygningers kunstneriske verdi kommer til uttrykk gjennom utsmykninger i fasaden.¹¹⁸ De anerkjente kunstnerne Håkon Bleken og Håkon Gullvåg har i tillegg til å lage et maleri på hele gavlveggen på Biskop Darres gate 10 også laget små kunstverk på flere andre rivningstruede hus på Svartlamon. Utsmykningen på gavlen kom til på oppfordring fra beboerne på i området og var en gave til Trondheim kommune i forbindelse med 1000-års jubileet i 1997. Kommunen var på det tidspunktet ikke så veldig begeistret for den fordi kunstverket ble utformet i forbindelse med bevaringskampen på 1990-tallet, og den var trolig med på å redde husene fra rivningstrusselen og altså øke husenes verdi. Verkene er malt rett på veggen, og derfor ikke mulig å fjerne og ta med seg, noe som også var tanken bak. Kunstverket på gavlveggen ble laget først, mens de små oblatene ble malt etter at kommunen hadde truet med å flytte Biskop Darres gate 10 til Sverresborg folkemuseum, for så å rive mye av den andre bebyggelsen.¹¹⁹ At dette bevaringsstuntet også i dag og videre fremover gir noen av husene på Svartlamon stor kunstnerisk verdi, er det ingen tvil om. Det store maleriet på gavlveggen har også blitt et velkjent symbol for området, og brukes ofte når Svartlamon omtales i media. Maleriet er noe ”alle” kjenner og vet hvor hører hjemme. Kunstverkene representerer også en veldig viktig del av områdets historie; den langvarige kampen for å bevare bygningsmassen og overgangen fra en regulering til industriformål tilbake til boligformål.

Kunstverkene i Biskop Darres gate tilfører selvsagt en viss estetisk verdi til noen av bygningene i området, men for mange vil likevel bygningsmiljøet på Svartlamon i seg selv fremstå som vakkert, bare fordi det er en samling eldre, skakke og litt forfalne hus. Områdets estetiske verdi

¹¹⁸ <http://www.lovligt.se/kulturvarden/konstnarligt-varde/> (aksessert 29.03.17)

¹¹⁹ <http://haakon-gullvaag.no/kunst-utsmykning-svartlamoen> (aksessert 09.05.17)

eksisterer altså løsrevet fra den berømte kunsten. Mange av dagens moderne boliger er firkantede kasser, uten sjel, gjerne malt i hvitt og i gråtoner, og sammenlignet med disse, er trebygningene på Svartlamon, både enkeltvis og sammen, fargeklatter som liver opp et delvis pregløst bymiljø. De små, særpregede husene er rett og slett litt eksotiske i bybildet, og i stor kontrast til den store ubåtbunkerer på Dora representerer særlig de få gjenværende småhusene med forhager en form for idyll som i nyere tid er så godt som borte. Tilsvarende miljø av små trehus i Trondheim finnes i dag trolig bare på Ilsvikøra. Men dette igjen kan ikke videre sammenlignes med småhusene på Svartlamon, da Ilsvikøra har gjennomgått den gentrifiseringsprosessen som Svartlamon har unngått.

Gavlveggen på Biskop Darres gate 10 og oblater på Biskop Darres gate 14.

Den estetiske verdien som bygningsmiljøet på Svartlamon kan tillegges henger klart sammen med det at husene har et særskilt bruks- og alderspreg. De best bevarte bygningene, med mange intakte, eldre bygningsdeler, har fått en naturlig patina, som er nettopp dette særpreg som bygninger får ved høy alder og mange års bruk. At et hus har en historie vises i denne bruksslitasjen, både i eksteriør og interiør.¹²⁰ De fleste fasadene på Svartlamon har gjennomgått en eller annen form for rehabilitering de seneste årene, og har gjennom det mistet mye av sitt brukspreg, men likevel finnes det fortsatt eksempler på fasader med patina. Særlig er overraskelsen stor når man fra den restaurerte gatefasaden av Strandveien 23, går rundt hushjørnet for så å finne hele den østlige fasaden og bakgårdsbygningene i en mye mer nedslitt

¹²⁰ <http://www.lovligt.se/kulturvarden/patina/> (aksessert 29.03.17)

forfatning. Også innvendig i flere av bygningene er det en del bygningsdeler med nydelig patina, og særlig flere av de innvendige trappene og trapperommene er sterkt alderspreget, med svært nedslitte trappetrinn og store skjevheter.

Bakgården i Strandveien 23. Trapp i Gregus gate 11 A.

Det er ingen tvil om at for enkelte grupper i dagens samfunn representerer kulturmiljøet på Svartlamon viktige symbol- og identitetsverdier. Gjennom bevaringskampen på 1990-tallet, der de eldre bygningene stod i fokus, ble det skapt et felles samlingspunkt og en tilhørighet til dette området. Ut av dette har det vokst frem et spesielt sosialt miljø, som nok i dag er det som kjennetegner Svartlamon best, i hvert fall utad. Bygningsmassen har nok kommet litt mer i skyggen av de mellommenneskelige relasjonene og de kulturelle virksomhetene som spirer og gror her, men det er fortsatt bygningene som fungerer som ramme rundt de sosiale nettverkene. Dette kulturmiljøet representerer særpreg, fellesskap og et alternativ til det vanlige A4-samfunnet. På Svartlamons egen nettside beskrives miljøet slik:

Svartlamon er samhold, kreativitet, motkultur, dugnad, deltakelse, inkludering, fellesskap, økologi, kunst, kultur, familie, vennskap, musikk, toleranse, festival. Frihet. Svartlamon handler om å finne sin plass, et sted man kan leve, som den man vil, sånn som man vil.¹²¹

¹²¹ <http://svartlamon.org/organisering/> (aksessert 30.03.17)

Kulturmiljøet på Svartlamon symboliserer en alternativ måte å leve på, og viser at det er mulig å være en del av samfunnet selv om man kanskje ikke jobber åtte til fire, har 1,7 barn og kjører stasjonsvogn. Her jobber man for fellesskapet, ikke kun for sin egen økonomiske vinning, og det er åpenhet for at alle kan bo her og være en del av miljøet, uansett hvem man er og hva man driver med, også hvis man er litt mer A4. Men kanskje særlig er dette et område som har identitetsverdi for dem som ikke føler tilhørighet til vårt ofte så profittjagende og egosentriske ”kjøp og kast”-samfunn. Svartlamon er et miljø for mennesker som identifiserer seg med andre verdier, som ser seg selv i et større, mer globalt og miljøfokuset perspektiv, og som har fokus på at man ikke bare skal eksistere, men at man faktisk skal leve livet og ha gode opplevelser sammen med andre.

Nettopp på grunn av sin særegenhet, kan kulturmiljøet på Svartlamon vekke mange ulike følelser, både positive og negative, hos forskjellige mennesker. Refleksjon, forbløffelse, undring, gjenkjennelse og nysgjerrighet er reaksjoner som Riksantikvaren fremhever, og disse er knyttet til hva den enkelte identifiserer seg med.¹²² For de som ikke har noe forhold til en slik type kulturmiljø, starter kanskje reaksjonene med forbløffelse og undring, i noen tilfeller kanskje også mer negative følelser, som sinne. Det som er annerledes og fremmed virker gjerne skremmende til å begynne med, og man kan ha sterke meninger om at sånn går det ikke an å bo eller oppføre seg. I dagens samfunn er fremmedfrykt ofte knyttet til rasisme, men det defineres faktisk som en generell frykt for det som er annerledes, nytt eller som viker fra det som er kjent.¹²³ Når man så får mer innblikk i hvordan miljøet fungerer, blir kjent med menneskene som bor der og tilbringer tid i området, kan de opprinnelige reaksjonene mildnes og gå over i refleksjon og nysgjerrighet. Gjennom økt kunnskap, kommer større forståelse, som igjen gir en mer positiv holdning. Det er selvfølgelig ikke slik for alle mennesker, og noen ville holde fast ved sine meninger uansett, men for mange vil nok en slik utvikling være naturlig. For de som i utgangspunktet identifiserer seg med miljøer, tanker og verdier som de som er fremherskende på Svartlamon, vil gjenkjennelse være en naturlig reaksjon. Men også for dem kan videre nysgjerrighet og refleksjon vekkes.

Som vist i dette delkapittelet er Svartlamon kanskje først og fremst et sted som representerer et mangfold av opplevelsesverdier. Men det er viktig å huske at utgangspunktet og mye av

¹²² Riksantikvaren, *Håndbok i lokal registrering*: 31.

¹²³ <https://no.wikipedia.org/wiki/Xenofobi> (aksessert 30.03.17)

bakgrunnen for disse opplevelsene er knyttet til den eldre bebyggelsen i området. Uten disse bygningene og den tidligere kampen for å bevare dem, ville det ikke ha vært grobunn for et slikt kulturmiljø som det som eksisterer der i dag. Mange av kunnskapsverdiene som finnes i bygningene og i det samlede miljøet er også viktige faktorer som påvirker opplevelsesverdiene.

5.3 Bruksverdier

Den historiske bebyggelsen på Svartlamon har også en ren nytteverdi i det at den brukes til boligformål. Den er derfor en ressurs i samfunnet, har en miljøskapende effekt, og representerer en bærekraftig utvikling i form av gjenbruk. Alternativet til å bruke husene slik de står i dag, hadde vært en kraftig modernisering, eller å rive og bygge nytt, men ingen av disse alternativene er særlig miljøvennlige i det lange løp, og de representerer også svært høye økonomiske kostnader.

Selv om bygningsmassen på Svartlamon benyttes enten som boliger eller som næringslokaler, kan kulturmiljøet være en ressurs også i andre sammenhenger. For to år siden arrangerte for eksempel Boligstiftelsen og Studentutvalget i Fortidsminneforeningen kurs i vindusrestaurering i et av næringslokalene, og vinduene som var gjenstand for restaurering hørte til i Biskop Grimkjells gate 6.¹²⁴ Senere samme år ble det holdt kurs i linoljemaling, også med Studentutvalget som arrangør, men da med støtte fra Kulturminnefondet, og denne gangen var det fasadene på Biskop Grimkjells gate 6 som ble restaurert.¹²⁵ Disse kursene er gode eksempler på alternativ bruk av de eldre bygningene på Svartlamon, og er både formidling av immateriell kulturarv samtidig som det er bygningsvern i praksis. Dette er klart med på å forsterke bruksverdien, både for bolighus og næringslokaler, og så lenge eieren Trondheim kommune og stiftelsene som forvalter bygningene er positivt innstilt, er det veldig mange muligheter for å arrangere lignende typer kurs på Svartlamon.

Som bakgrunn og kulisse i ulike tv-program er også elementer i kulturmiljøet mye brukt. Blant annet har barne- og ungdomsprogrammet Newton i flere år spilt inn deler av programmet på Svartlamon, og under innspillingen av årets Anno på NRK, foregikk flere aktiviteter både ute

¹²⁴

<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.1088090207880539.1073741837.530777486945150&type=3> (aksessert 04.04.17)

¹²⁵ <https://www.facebook.com/events/1471751836460056/> (aksessert 04.04.17)

og innendørs på Svartlamon.¹²⁶ I tillegg til slike profesjonelle aktører, benyttes området ofte som bakgrunn eller som gjenstand for fotografering og videoinnspilling, og turister er stadig å se med kamera for å forevige de spesielle husene i området. De som bor her er derfor godt vant til at nærområdet og boligene deres er av interesse også for folk som kommer utenfra.¹²⁷ Årsaken til at Svartlamon er et yndet sted som kulisse for slike visuelle uttrykk, henger nok nært sammen med miljøets estetiske kvaliteter. Her får man en vakker og annerledes bakgrunn som i tillegg ligger sentrumsnært og er lett tilgjengelig, og kanskje finnes det også en bakenforliggende tanke om en økt bevisstgjøring av Svartlamon i ulike medier.

Denne gjennomgangen viser at bygningene og det samlede kulturmiljøet på Svartlamon har en bruksverdi som favner bredere enn kun det å ha verdi som bolig eller som næringslokale. I tillegg ville selve tomten med en annen form for regulering ha vært svært attraktiv for utbyggere og eiendomsutviklere, og den representerer høye økonomiske verdier. Slik som de står i dag derimot, genererer bygningene ingen høy økonomisk avkastning, verken som salgs- eller utleieobjekter, men de har andre kvaliteter som gjør dem attraktive for bruk i ulike sammenhenger. De kan benyttes i formidling av historie og teoretisk og praktisk kulturarv i tillegg til at hele kulturmiljøet er populært som bakgrunn for medias og privates visuelle framstillinger og produksjoner. Bruksverdien er altså, på tross av den forholdsvis lave boligstandarden, ganske høy, og kanskje er det nettopp den lave standarden som i dag er selve grunnlaget for en så allsidig bruk.

5.4 Underbyggende og forsterkende egenskaper ved bygningene og kulturmiljøet

I tillegg til autenticitet har bygningsmiljøet på Svartlamon elementer både av alder, tidsdybde og kontinuitet, sammenheng og helhet, dynamikk og endring, lesbarhet og tydelighet, egnethet og anvendbarhet. En vurdering av kulturmiljøets sårbarhet og tålegrenser er også viktig å gjøre, samt se på hvordan bygningene og kulturmiljøet kan sammenlignes med andre tilsvarende kulturminner med tanke på representativitet og sjeldenhet. Dette er med på å forsterke eller forringe verneverdiene.¹²⁸ I det følgende redegjøres det for aktuelle underbyggende og forsterkende egenskaper ved bygningene og kulturmiljøet på Svartlamon.

¹²⁶ <https://tv.nrk.no/serie/anno/kmte50001317/sesong-3/episode-13#t=29m3s> (aksessert 09.05.17)

¹²⁷ Samtaler med beboere i forbindelse med feltarbeid i februar 2017.

¹²⁸ Riksantikvaren, *Håndbok for lokal registrering*: 32-33.

De mest fremtredende formene for autentisitet i bygningsmassen på Svartlamon er den materielle og den visuelle, og fordi noen av bygningene restaureres etter antikvariske prinsipper, er også prosessuell autentisitet representert. Den høye graden av autentisitet i bygningsmiljøet er med på å forsterke verneverdiene, og det er de eldre bygningsdelene og følelsen av at dette er gamle hus med mye av den opprinnelige utformingen bevart som er med på å gjøre hele miljøet spesielt. Det kan nesten føles som at man beveger seg i en annen tid eller en annen verden når man rusler rundt på Svartlamon.

Kopiering av original vindusomramming i Gregus gate 9 A. Bakgård i Strandveien 23.

De verneklassifiserte bygningene på Svartlamon er gode eksempler på hvordan arbeiderklassestrøk utviklet seg utenfor byene på 1800-tallet, og viser helheten av typen arbeiderboliger, der de nyeste består av bygninger både i tre og mur. Og selv om jernbanetraseen sørger for at Svartlamon blir liggende litt for seg selv, er området fortsatt et naturlig og viktig element i det større arbeiderklassestrøket Lademoen.

Bygningene viser også hvordan området har utviklet seg fram til i dag, blant annet hvordan de eksisterende husene har blitt stående på tross av endringene som området har vært igjennom. De har overlevd både en omregulering til næring, lange perioder med fraflytting samt trusler

om rivning. Disse endringsprosessene har selvsagt preget de bygningene som er bevart i dag, noe som langt i fra har vært positivt, verken for bygningsmassen i seg selv eller for verneverdiene. Men det viser at dette avgrensede kulturmiljøet har vært dynamisk og tilpasningsdyktig til skiftende forhold. Til og med kommunens opprinnelige planer, samt politiske ønsker og føringer har måttet vike for kampviljen som Svartlamons støttespillere har utvist.

For personer med bakgrunn fra kulturminnevern eller historie vil miljøet og bygningene på Svartlamon ha en tydelig lesbarhet, som forteller om områdets opprinnelse og utvikling, både bygningsmessig og sosialt. Dette kan selvsagt brukes i pedagogisk sammenheng, og da kanskje særlig overfor studenter i historie, arkivfag, arkitektur, praktisk bygningsvern og kulturminneforvaltning.

Når det gjelder bygningenes egnethet og anvendbarhet, vil dette være avhengig av øynene som ser. Men i og med at husene i dag er bebodd, og nå har vært det sammenhengende siden 1990-tallet, skulle det tyde på at de oppfyller krav både til egnethet og anvendbarhet. De fungerer som boliger selv om standarden ikke er helt etter dagens ønsker og krav, men det kan selvsagt stilles spørsmål til hvor godt vedlikeholdt bygningene er. Likevel, i og med at boligfunksjonen er opprettholdt, må de være konstruert av materialer med god kvalitet som tåler bruk og slitasje over lengre tid. Med tanke på bygningenes alder, vil det være rimelig å anta at de vil ha et stabilt brukspotensial også videre fremover, men da med et visst minimum av vedlikehold.

Kulturmiljøet på Svartlamon har lav tålegrense og høy sårbarhet fordi så mange av de historiske bygningene i dag er borte, og særlig gjelder dette småhusene der det bare er et fåtall igjen av det opprinnelige trehusmiljøet. Selv om murbygningene og flesteparten av de store trehusene fortsatt står, er disse i utgangspunktet såpass få at de også bør bevares i sin helhet. Ingen av bygningene i området tåler særlige inngrep, og bør så godt det lar seg gjøre tas vare på slik de er i dag. Ved store endringer, er det fare for at mange av de verneverdiene som fortsatt finnes i kulturmiljøet forringes eller tapes for godt.

5.5 Representativitet og sjeldenhet. Finnes det tilsvarende kulturminner og miljøer?

Ved vurdering av hvor verdifulle kulturminner og kulturmiljøer er, må man sammenligne dem med andre lignende objekter, også kalt kulturminnebestanden. I kulturminneforvaltningen er et

uttalt mål å bevare et representativt utvalg av kulturminner, og ved en sammenligning kan man derfor velge ut de best bevarte, mest spesielle og representative eksemplarene som skal utgjøre nettopp denne delen av kulturminnebestanden.¹²⁹ Objekter som opprinnelig var vanlige, kan opp gjennom historien ha blitt mer sjeldne, og er derfor desto viktigere å ta vare på.

Biskop Darres gate 19-15. Småhus med forhager som er sjeldent å se i dag.

Kulturmiljøet på Svartlamon er representativt eller typisk for sentrumsnære arbeiderklassestrøk fra slutten av 1800-tallet. Men samtidig som et slikt kulturmiljø var typisk rundt århundreskiftet, har det i dag blitt mer uvanlig, og det er i hvert fall svært sjelden at slike helhetlige områder med tre ulike bygningstyper representert fortsatt eksisterer. I tillegg er mesteparten av den opprinnelige småhusbebyggelsen borte, hovedsakelig på grunn av systematisk oppkjøp fra kommunens side, forfall, planlagt rivning og brann. De få småhusrekkene som står i området i dag er derfor svært sjeldne, og desto viktigere å bevare. Flere av de store trehusene har høy grad av materiell autentisitet, blant annet i fasader, noe det finnes få eksempler på i tilsvarende bebyggelse i dag. Bygningstiljøet på Svartlamon kan altså sies å være representativt for en

¹²⁹ Meld. St. 35 (2012-2013) *Framtid med fotfeste*: 7.

epoke i vår bygningshistorie, samtidig som man i dag sjelden finner slike helhetlige miljøer som er bevart på samme måte som her. Samlet er dette med på å forsterke verneverdiene.

5.6 Oppsummering

Som vist i dette kapitlet er det mange verneverdier som er representert både i bygningene og i det samlede kulturmiljøet på Svartlamon. Mest synlig er ulike opplevelsesverdier i tillegg til tydelige og mangfoldige bruksverdier, og for de med kulturminnefaglig bakgrunn er også kunnskapsverdiene fremtredende. Flere underbyggende egenskaper er med på å forsterke disse verneverdiene, samtidig som bygningsmiljøet på Svartlamon er et representativt historisk arbeiderklassestrøk som det i en slik original tilstand finnes få eksempler på i dag.

6. Fordeler for og trusler mot verneverdiene på Svartlamon

Basert på gjennomgangen i kapittel 5, der det ble redegjort for hvilke verneverdier som er representert i kulturmiljøet på Svartlamon, vil det i dette kapitlet bli drøftet hva som taler for en ivaretagelse av disse verneverdiene og hva som truer dem. Denne drøftingen vil ligge til grunn for den påfølgende oppsummeringen som gjør rede for hvordan verneverdier blir forvaltet og ivaretatt på Svartlamon, og om det er en fordel for verneverdiene at de forvaltes i et slikt område.

6.1 Hva taler for ivaretagelse av verneverdiene?

Trondheim kommune er altså eier av alle verneklassifiserte bygninger på Svartlamon, og videre utleie av boligene er det Svartlamon Boligstiftelse som har ansvaret for. Det kan virke som om det er nettopp det kommunale eierskapet som har bidratt sterkt til bevaring av bygningsmiljøet slik det fremstår i dag, selv om dette ikke alltid har vært kommunens intensjon. På grunn av den langvarige uavklarte situasjonen rundt utbygging av næringsområdet, ble det gjort minimalt med bygningene, og i tillegg ble mange kjøpt opp og revet eller de forsvant i branner i denne perioden. Andre områder i Trondheim som tidligere var arbeiderklassestrøk i tilsvarende tilstand som Svartlamon, gjennomgikk en gentrifisering etter at de ble reddet fra trusselen om rivning. Bakklandet var til utpå 70-tallet truet av utslettelse til fordel for en motorvei som skulle avlaste trafikken i sentrum. Veldig få så på den tiden noen nytte i å bevare de små, forfalne husene i området, og kommunen kjøpte opp og rev fraflyttede hus. I dag er nok de fleste enige om at vi hadde mistet en perle av et trehusmiljø dersom Bakklandet hadde blitt jevnet med jorda og havnet under lag med asfalt. I etterkant av bevaringen ble hele området privatisert, og er i dag preget av restaurerte hus i høy prisklasse.¹³⁰ Den samme utviklingen kan man se i Ilsvikøra, som i sin tid var truet av omregulering til næringsområde, slik som Svartlamon. Også her ble husene senere kjøpt opp av private, og det er i dag et svært ettertraktet boområde med tilsvarende høye priser.¹³¹

Det kan altså her sees en sammenheng mellom type eierskap og graden av ivaretagelse av verneverdier. Privatisering og påfølgende gentrifisering av tidligere arbeiderklassestrøk innebærer store oppgraderinger av boligene, og på den måten forsvinner i stor grad både kunnskaps- og opplevelsesverdier når opprinnelige bygningsdeler fjernes. Bygningsmiljøet

¹³⁰ <http://bakklandet.info/> (aksessert 10.05.17)

¹³¹ <http://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php?title=Ilsvik%C3%B8ra> (aksessert 10.05.17)

endres og mister derfor mye av sitt autentiske preg, og området blir mer ”striglet” og kan fremstå som nyere og mer moderne i sitt uttrykk. Og dette skjer jo nettopp fordi eierne er private, og stort sett kan gjøre som de vil med sine egne hus, med mindre plan- og bygningsloven legger begrensninger på de ulike tiltakene. På bekostning av kunnskaps- og opplevelsesverdier, kan det argumenteres for at bruksverdien øker ved en slik modernisering av bygningene i tillegg til at den økonomiske verdien øker kraftig. Dette henger selvsagt sammen med moderniseringen, samt at disse områdene stort sett ligger sentrumsnært og av den grunn vil være attraktive for en stor gruppe boligkjøpere.

Noe annet som taler for bevaring av verneverdier på Svartlamon er det overordnede verdisynet som mange av beboerne representerer. Her er det et mindre materialistisk fokus og en større verdsettelse av livskvalitet. Mange av oss andre huseiere eller leietakere er opptatt av å pusse opp og renovere for å få en mest mulig moderne boligstandard, men på Svartlamon bruker man heller tid og de pengene man har på å leve et godt liv, ikke på å prøve å overgå naboen i å ha det nyeste og beste. Og så lenge alt fungerer som det skal, er det ingen grunn til å gjøre noen endringer. Her finnes ikke de samme kravene til høy boligstandard som ellers i samfunnet, selv om flere av beboerne under feltarbeidet påpekte problemer med kalde og trekkfulle hus. Men dette var da også hovedsakelig det som var ønsket utbedret, og er i stor grad allerede gjort ved rehabilitering av piper, utskifting av vedovner, etterisolering og legging av nye gulv. Og nettopp ved det at det kun er det mest nødvendige som gjøres med bygningene, sikres både den materielle og den visuelle autentisiteten som er med på å forsterke verneverdiene.

Selv om det er vanskelig å si noe om hva flertallet av beboerne synes, er i hvert fall noen av dem også opptatt av å bevare det gamle. Dette kom frem under samtaler i forbindelse med feltarbeidet i februar 2017, og her var flere opptatt av å ta vare på eldre bygningsdeler samt å hente frem disse der de var skjult bak nyere overflater. I tillegg hadde særlig én beboer fokus på også å beholde den visuelle autentisiteten ved oppgradering av sin leilighet, og hadde da tilstrebet å få tak i både lister og panel med autentisk utseende i forhold til eksisterende bygningsdeler.¹³² På tross av at enkelte har fokus på bygningsvern, kom det i beboerundersøkelsen fra 2009 frem at av de fire hovedmålsettingene for området, ble det å

¹³² Samtale med Dag Rønning, beboer i Biskop Darres gate 18.

ivareta den gamle trehusbebyggelsen sett på som minst viktig.¹³³ Men det er ikke dermed sagt at de ikke anser det som viktig, det er bare mindre viktig i forhold til de andre målsettingene. Det er nok slik at de som bor på Svartlamon er stolte av nærmiljøet sitt og ønsker å ta vare på det, og det innebærer at bygningene i stor grad bevares slik de er. Et annet aspekt er selvsagt det at alle som bor i området er leietakere, og når man leier er det kanskje ikke den helt store interessen for å bruke penger på noe som ikke er ens eget. Kombinasjonen av Trondheim kommune som eier av bygningsmassen og det at personene som bor der kun har mulighet til å leie, er altså noe av det som taler mest til fordel for bevaring av verneverdier på Svartlamon.

Kompetansen til involverte aktører i området er også avgjørende, og det er per i dag ansatt en snekker på heltid som tar seg av utvendige og større innvendige byggeprosjekter. Ifølge leder i boligstiftelsen så har snekkeren god kompetanse på bygningsvern, men i tillegg involveres byantikvaren i byggesaker, både i forkant av prosjekter og ved behov for konsultasjoner underveis.¹³⁴ Det er da også et uttalt krav i reguleringsbestemmelsene at byantikvaren skal høres i saker som omhandler vesentlige endringer.¹³⁵

Deler av den restaurerte bakgårdsrekka i Biskop Darres gate 10-16. Restaurering av fasaden i Biskop Darres gate 15.

¹³³ Sosialgruppa på Svartlamon, *Bomiljø, engasjement og mobilitet på Svartlamon, Beboerundersøkelse 2009: 24-25.* http://svartlamon.org/wp-content/uploads/2013/10/1260902222_Beboerunders_kelsen_Svartlamon_2009_nettersjon_.pdf (aksessert 13.04.17)

¹³⁴ E-post fra Kathrine Standal 04.04.17.

¹³⁵ Bestemmelser til endret reguleringsplan for Svartlamoen (Reinaområdet) § 3.5.

Det at Svartlamon er regulert til bevaring samt at den eldre bygningsmassen i tillegg er verneklassifisert, sier at også politikerne og andre sentrale aktører i kommunen mener det er viktig at området tas vare på. Det eksisterer altså et overordnet ønske om og vilje til bevaring, og det er selve premisset for at kulturmiljøet kan ivaretas på en god måte. Uten denne forutsetningen ville nok vernet av bygningene ha stått mye svakere, og nettopp derfor var det også så viktig at dette ble utfallet av bevaringskampen på 90-tallet. Et aktuelt spørsmål i dag vil være om de eldre bygningene og området i sin helhet burde ha hatt et enda sterkere vern for å sikre at også verdier i interiør bevares.

Reguleringsområdet Svartlamoen er skravert. Hus i verneklasse C markert med blått, og hus i verneklasse B markert med lilla.

Den kunstneriske og de tilhørende økonomiske verdiene i Blekens og Gullvågs malerier er i seg selv med på å styrke verneverdiene, men da kanskje spesielt for de husene som kunstnerne har satt sitt preg på. Samtidig har disse kunstverkene blitt viktige symboler for hele kulturmiljøet Svartlamon utad i samfunnet. De representerer en annerledes og alternativ del av dagens samfunn, et miljø som er viktig å bevare nettopp fordi det skiller seg ut. Økt oppmerksomhet i media om området og det som skjer der, er også med på å befeste Svartlamon som noe eget og unikt i en større sammenheng. Og det er dette unike miljøet, som den eldre, varierte bygningsmassen er en viktig del av, som gjør området attraktivt og interessant. Alle verneverdiene som er representert på Svartlamon er selve grunnlaget for at området har kunnet

bli hva det er i dag, og er altså et eksempel på en gjensidig påvirkning der verneverdiene er en viktig årsak til at området er unikt, noe som igjen taler for at verneverdiene må bevares. Et økt fokus i media vil trolig bidra til at en større gruppe mennesker, både relevante private og offentlige aktører, får et mer positivt syn på området og ønsker bevaring av det.

Blant dagens beboere er det flere som har bodd i området over lang tid, og som fortsatt har kampvilje hvis de føler at nærområdet deres er truet. Det korte tidsaspektet tilbake til vernekampen og det at mange fortsatt husker den, er nok også med på å hindre at noe lignende skjer igjen, i hvert fall i overskuelig fremtid. Etter hvert som tiden går, vil imidlertid minnet svekkes, nye mennesker involveres, og faren øker for at en revurdering av arealbruken i området gjøres. Det er ikke umulig at det verdisynet som beboerne på Svartlamon representerer vil bli mer og mer aktuelt også for resten av samfunnet i årene som kommer. Og kanskje vil dette være et foregangsmiljø for hvordan flere mennesker bør innrette seg videre fremover, da særlig med tanke på gjenbruk, økologi, miljøvern, samhold og det å jobbe for fellesskapet.

6.2 Trusler mot verneverdiene

Det som kan være et paradoks er at flere av elementene som taler til fordel for ivaretagelse av verneverdiene på Svartlamon, også kan være en trussel mot de samme verdiene. For samtidig som det kommunale eierskapet har forhindre en gentrifiseringsprosess som den vi har sett i tilsvarende områder, er det et faktum at Trondheim kommune som eier av bygningsmassen i stor grad har forsømt sine vedlikeholdsplikter. Særlig var dette tydelig i tiden frem mot omreguleringen til boligområde på slutten av 90-tallet. Vinduer var ødelagt, maling og murpuss flasset av og det elektriske anlegget hadde alvorlige mangler. I og med at området var regulert til næring, og situasjonen rundt utnyttelsen av arealene var uviss, ble det ikke prioritert å bruke penger på å sette i stand bygningene. Sjansen for at de skulle rives var overhengende, og i dag ser man fortsatt følgene av det manglende vedlikeholdet. Ifølge boligstiftelsen sliter man med et stort vedlikeholdsetterslep som det er vanskelig å bli kvitt med dagens bevilgninger. Stiftelsen har gjort et overslag over hvor mye penger som trengs for å komme ajour med vedlikeholdet, men de årlige budsjetterte bevilgningene er langt fra høye nok, og det må derfor gjøres et utvalg av hva som er mest akutt og som må prioriteres. I det enkelte prosjektet må det igjen tas valg i forhold til hva slags materialer og bygningsdeler som skal brukes. På Svartlamon er det fokus på gjenbruk, men det begrenser seg hvor mye som kan hentes inn utenfra fordi det er mangel på lagringsplass. Det som trengs til et bestemt prosjekt er kanskje heller ikke å få tak

når man trenger det. Når det gjelder materialvalg er det rom for å velge god kvalitet, men kun innenfor visse grenser, fordi det hele tiden er penger som legger premissene for hvor godt verneverdiene kan forvaltes.¹³⁶ Og her bør kommunen bli sitt økonomiske ansvar mer bevisst.

Et annet aspekt ved det kommunale eierskapet er manglende forutsigbarhet. Kommunen opererer med svært kortsiktige leiekontrakter, noe som bidrar til usikkerhet. Det fører også til at beboerne selv naturlig nok blir mindre interessert i å bruke av private midler til å oppgradere husene, for det er ikke noe poeng i å bruke penger på en leilighet man kanskje blir sagt opp fra om tre år. Det er et ønske fra Boligstiftelsens side å få til svært lange leieavtaler med kommunen, gjerne på så mye som hundre år, fordi en slik type leieforhold også åpner for muligheter til ekstern finansiering av restaureringsprosjekter, eksempelvis fra Kulturminnefondet. Kulturminnefondet gir i utgangspunktet ikke støtte til kommunalt eide bygninger, men i et svært langsiktig leieforhold vil leietakeren kunne regnes som eier.¹³⁷ Alternative finansieringsmuligheter ville vært en stor fordel når det kommer til ivaretagelse av verneverdiene, men det virker ikke som om kommunen vil binde seg til langsiktig utleie. Årsaken til dette er ikke kjent, men det kan jo spekuleres i om de vil holde muligheten åpen for å kunne selge seg ut og overlate eierskapet til andre aktører. Og hvis det skulle bli et aktuelt scenario og området privatiseres, er både gentrifisering og utbygging nærliggende trusler mot verneverdiene. Området i seg selv representerer store økonomiske verdier for utbyggere, og i ytterste konsekvens står den nåværende bygningsmassen i fare for å rives slik at det sentrumsnære området kan bygges ut på en mye mer arealeffektiv måte. Men så lenge Svartlamon er regulert til bevaring i tillegg til at de eldste husene er verneklassifisert, er nok utbygging ingen nært forestående trussel, da er det større fare for at en eventuell gentrifisering vil redusere og ødelegge mange av verneverdiene. Likevel skal det ikke mer til enn en endring i det politiske klimaet og flertallet i Trondheim bystyre før man også kan risikere å få en oppheving av bevaringsområdet. Men som sagt så er den foregående bevaringskampen såpass nær i tid at det trolig ikke er noen umiddelbar fare for at kommunens politikere tar et slikt grep.

Ikke bare eieren av bygningsmassen på Svartlamon, men også de som bor der kan være en potensiell trussel mot verneverdiene. Som nevnt så kan leietakerne gjøre hva de vil inne i sin egen leilighet, og man har derfor lite eller ingen kontroll på om eldre bygningsdeler bevares

¹³⁶ E-post fra Kathrine Standal 04.04.17.

¹³⁷ Samtale med Kathrine Standal under befaring på Svartlamon i november 2016.

eller ikke. Om oppgraderinger og oppussing tar hensyn til eksisterende verneverdier er derfor helt avhengig av den enkelte leietakers holdning og innstilling til bygningsvern. Funnene fra feltarbeidet viser at tidligere oppgraderinger i leiligheter på Svartlamon ofte er gjort på enklest mulig måte der nye overflater som gulv, vegg og tak bare er lagt utenpå det gamle. Dette ivaretar både kunnskapsverdier og materiell autentisitet, og er altså en fordel for verneverdiene. Likevel har man ingen garanti for at ikke eldre bygningsdeler fjernes. Leder i Boligstiftelsen mener at flertallet av beboerne er lite opptatt av og har lite kunnskap om bygningsvern, noe som helt klart er en potensiell trussel mot verneverdiene. Den manglende kompetansen kan føre til uopprettelige skader på selve husene og på de enkelte bygningsdelene, på tross av at intensjonen bak endringene kan være god.

Selv om reguleringsbestemmelsene for området sier at byantikvaren skal høres i byggesaker, og dette i dag også gjøres, har ikke Boligstiftelsen noen rutiner på at det alltid sendes inn byggesøknad på fasadeendringer og andre vesentlige endringer. I kombinasjon med manglende kompetanse hos beboerne, kan dette føre til irreversible skader på bygningsmassen. Et eksempel på en slik sak er ulovlig fasadeendring ved utskifting av vinduer i Gregus gate 9 b, som verken ble omsøkt eller forelagt byantikvaren. Og selv om byantikvaren ble varslet underveis i prosessen, var skaden da allerede skjedd.¹³⁸ Dette er en del år siden, og mye kan være endret i så henseende, men i og med at det opplyses om at det fortsatt ikke eksisterer rutiner på innsending av byggesøknader, er dette også i dag en reell trussel mot verneverdiene. Det finnes også mer ukontrollerbare, ytre trusler mot verneverdiene i kulturmiljøet på Svartlamon med brann som den mest nærliggende. Flere bygninger har da også forsvunnet som følge av brann de siste tiårene. Da området ble regulert til bevaring var det store mangler på det branntekniske anlegget i bygningene, men her er det av hensyn til sikkerheten foretatt store oppgraderinger, slik at systemene for brannvarsling skal være i henhold til dagens krav.¹³⁹ Likevel er det brannfare forbundet med at beboere røyker inne i leilighetene sine, og akkurat dette burde kanskje ha vært regulert, særlig da med tanke på de antikvariske verdiene som den eldre trehusbebyggelsen representerer.

¹³⁸ E-post av 26.02.2009 fra tidligere byantikvar Gunnar Houen til byggesakskontoret og Trondheim Eiendom.

¹³⁹ Vedlegg 1.2 til rapporten Evaluering av Trondheim kommunes involvering på Svartlamoen, *Kartlegging av større vedlikeholdsoppgaver som er gjennomført i de eldre boligbygningene på Svartlamoen i perioden 2003-2015.*

Også klimatrusselen mot eldre trehus er blitt mer aktuell fordi Norge trolig vil få et våtere klima fremover, noe som ikke er gunstig for bygninger av tre, og i tillegg har man faren for havstigning. Svartlamon ligger like over havnivå, og det skal ikke store havstigningen til før bygningsmassen står i fare for å bli ødelagt. Men akkurat dette gjelder alle bygningene i Trondheim sentrum, og en økning i havnivået er vanskelig å gjøre noe med hvis det først har skjedd. Likevel er det en potensiell, fremtidig trussel mot verneverdiene på Svartlamon.

6.3 Oppsummering

Som vist i dette kapittelet er det flere elementer som taler til fordel for verneverdiene i kulturmiljøet på Svartlamon, i tillegg til at det også er en del trusler mot dem. Og det viser seg at noen av disse forholdene kan være både fordeler og trusler på samme tid. De fleste av truslene er det mulig å gjøre noe med, mens noen av dem er mer ukontrollerbare. Det viktigste er nok å være bevisst på truslene og spre kunnskapen om dem slik at det er mulig å håndtere og minimere dem. Svartlamon har fra bevaringskampen og frem til i dag trygget sin stilling som et særegent kulturmiljø, men selv om det kanskje ikke i dag er noen åpenbare trusler mot dette miljøet, har man ingen garanti for hva som vil skje i fremtiden.

7. Oppsummerende drøfting og avslutning

Som vist i denne oppgaven fremstår reguleringsområdet Svartlamon i dag som et unikt element i norsk kulturarv fordi det i det svært avgrensede miljøet er bevart tre ulike bygningstyper som er typiske for utviklingen i arbeiderklassestrøkene bygningsmasse rundt århundreskiftet. Fordi området i tillegg har hatt en spesiell historie også i nyere tid, med regulering til næring på 40-tallet, en lengre periode med usikkerhet og forfall, for så igjen å bli regulert til boligområde i 2001, finnes fortsatt mange kulturminnefaglige verneverdier knyttet til de enkelte bygningene og til kulturmiljøet. Også den langvarige vernekampen i kombinasjon med menneskene som har bodd og fortsatt bor i området, har bidratt til at flere verdier enn de rent bygningsmessige er godt synlige. Men hvordan blir de ulike verneverdiene forvaltet og ivaretatt på Svartlamon, og er det positivt for verneverdiene at de forvaltes i en slik type område? Det er problemstillingen og hypotesen som denne oppgaven er bygget opp rundt. Det kan være vanskelig å gi et entydig svar på dette, men det bør være mulig å gi en pekepinn på om det er overveiende positivt eller negativt for kulturminnefaglige verneverdier at de er representert i et slikt miljø.

7.1 Dagens forvaltningssituasjon

Dagens forvaltning av Svartlamon er sammensatt, der flere ulike aktører er involvert. Bortsett fra to bygninger i selve reguleringsområdet, er Trondheim kommune eier av hele bygningsmassen, både boliger og næringsbygg, og selv om det er utarbeidet en reguleringsplan med bestemmelser, har kommunen fortsatt mye makt når det gjelder forvaltning og drift. Kanskje ikke så mye i form av å være huseier, men som den som budsjetterer og bevilger penger til stiftelsene som forvalter bygninger og utleieforhold på kommunens vegne. I og med at det i denne oppgaven er fokus på den eldre bygningsmassen, er det Boligstiftelsens syn på saken, som forvalter av boligene, som er prioritert i drøftingen. Ifølge leder i stiftelsen er det problematisk, særlig på grunn av det store vedlikeholdsetterslepet, å komme ajour med restaurering og reparasjoner med de pengene som har vært bevilget de siste årene, noe også byantikvaren ser på som en utfordring. Det må kontinuerlig gjøres prioriteringer og valg basert på hva som er mest presserende, og med et overveiende fokus på penger, er det ikke nødvendigvis de kulturminnefaglige verneverdiene som prioriteres. På den andre siden skal byantikvaren høres i saker som omfatter vesentlige endringer i den verneverdige bebyggelsen for å sikre at arbeidet gjøres i henhold til antikvariske retningslinjer, i den grad det er mulig. Men også kulturminneforvaltningen må inngå kompromisser, og ofte må noe som anses som

mindre viktig ofres for at noe med høyere verdi skal kunne ivaretas, selv om byantikvaren er sitt ansvar bevisst, og forsøker å gjøre det som samlet sett er best for ivaretagelse av verneverdiene.

Også beboerne har stor medbestemmelsesrett i forvaltningen av Svartlamon. De har selv ansvar for vedlikehold av sine egne leiligheter, i tillegg til at de fleste prosjektene utomhus gjøres på dugnad. Beboernes kompetanse på bygningsvern er nok veldig variabel, men enkelte viser tydelig stor interesse for og kunnskap om dette, noe som taler til fordel for bevaring av kulturmiljøets verneverdier. Det som uansett er viktig for alle de involverte aktørene på Svartlamon, er åpenhet og samarbeid, samtidig som vernetanken må innarbeides hos alle som har med forvaltningen av området å gjøre. Kunnskap om de ulike verneverdiene og et fokus på en bærekraftig forvaltning av dem må forankres både hos kommunen, stiftelsene og blant beboerne. Det er også viktig å skape en bevissthet rundt hva som kan være potensielle trusler mot verneverdiene, slik at disse kan bekjempes.

Som følge av vernekampen på 90-tallet er Svartlamon en så ”innarbeidet” del av Trondheims bybilde at det skal veldig mye til før området i nærmeste fremtid faktisk er truet enten av omregulering, privatisering eller rivning og utbygging. Her vil trolig andre ukontrollerbare trusler som brann, naturkatastrofer, klimaendringer og havstigning være mer nærliggende, selv om i hvert fall endringer i klima nok ligger et godt stykke frem i tid. Den tidligere kampen for bevaring av Svartlamon er tidsmessig såpass nær at det vil trolig gå lang tid før det igjen vil være et tema om området skal brukes til noe annet. Men omfattende forfall eller andre endringer som fører til en kraftig svekkelse av verneverdiene kan selvfølgelig føre til nye vurderinger av hva som skal gjøres med arealene. Og nettopp derfor er det så viktig å ta vare på de verneverdiene som er representert i kulturmiljøet i dag, og forvalte disse på en måte som gjør at også fremtidige generasjoner har glede av dem. De kulturminnefaglige verneverdiene er med på å gjøre Svartlamon unikt, og det å ta vare på dem er igjen med på å styrke dem.

For at Svartlamon ikke skal fremstå som veldig rart, annerledes, skummelt og et sted bare for spesielt interesserte, er det viktig at området og det som skjer der fortsatt får oppmerksomhet og frontes blant annet i media. Slik forhindres fremmedfrykt, samtidig som det viser at det går an å leve på alternative måter også i dag. I tillegg får man et fokus på at bygningene og kulturmiljøet er noe av det som gjør hele området særegent og viktig å bevare. Kunnskap er makt, og ved å spre denne kunnskapen til resten av befolkningen blir alle mer bevisst på hvorfor

Svartlamon må tas vare på. Slik vil området ved fremtidige trusler også stå sterkere blant enda flere mennesker, fordi det ses på som en positiv ressurs for samfunnet, og på sikt kan Svartlamon kanskje brukes som eksempel på miljøvennlig byutvikling og ha overføringsverdi til lignende områder andre steder i landet og i utlandet.

7.2 Alternativ forvaltning

Med tanke på den forholdsvis store mengden autentisk interiør som ble funnet under feltarbeidet til denne oppgaven, blir det naturlig å stille spørsmål om Svartlamon burde ha hatt et enda strengere vern enn det har i dag. Slik det er i dag, er det hovedsakelig verneverdier i eksteriøret som er sikret, men ikke engang dette vernet er sterkere enn at det på grunn av menneskelige feil, med eller uten overlegg, kan være truet. Hele Svartlamon er i dag regulert til bevaring med tilhørende bestemmelser som må følges, og i tillegg er den eldste bebyggelsen klassifisert i verneklasse C eller B. Byantikvaren mener at en endring av bygningenes verneklassifisering ikke vil ha noen særlig praktisk betydning, men at et eventuelt sterkere vern heller bør komme i form av strengere reguleringsbestemmelser. Likevel er dette lite aktuelt, da en endring av planen vil være for ressurskrevende, og det bør heller arbeides for å forankre en god forvaltningspraksis i området gjennom fokus på gjenbruk og bevaring av eldre bygningsdeler.

Alternativet til et sterkere lokalt vern av bygningsmassen på Svartlamon, er en fredning etter kulturminneloven, men ifølge byantikvaren har ikke dette vært vurdert tidligere og er heller ikke aktuelt i dag. Jeg mener likevel at Svartlamon kan oppfylle kravene til fredning, da kulturmiljøet er unikt i norsk sammenheng, og altså av nasjonal verdi, i tillegg til at det har kulturhistorisk verdi. Det siste kriteriet oppfylles både ved tilknytningen til arbeiderklassens bygningsmiljø og den spesielle historien området har hatt fra midten av 1900-tallet og frem til i dag. Samtidig som historien på en måte er særegen, er den også typisk for flere lignende områder med eldre bebyggelse, men i de fleste av disse har kulturarven måttet gi tapt for andre samfunnsnyttige interesser, det være seg veiutbygging eller industri. Alternativt er områdene gentrifisert, og slik sett er Svartlamon unikt fordi det fortsatt i stor grad eksisterer i sin opprinnelige fysiske utforming. Den høye graden av materiell autentisitet i bygningsmassen og det manglende vernet av opprinnelig interiør er også noe som taler for en fredning av hele eller deler av kulturmiljøet.

Med tanke på områdets høye sårbarhet samt lave tålegrenser for videre inngrep, burde det, for å sikre gjenværende kunnskapsverdier i bygningsmassen, så snart som mulig gjøres en vurdering av om dagens vern er tilstrekkelig. Det er selvfølgelig en mulighet for at det konkluderes med at en for stor del av verneverdiene allerede er tapt og at dagens vern av området er tilstrekkelig, men her bør det i så fall foretas en grundig gjennomgang av bygningene, og verneverdiene må vurderes av antikvarisk fagpersonell. I alle tilfelle bør interiør og detaljer i eksteriør dokumenteres gjennom foto, slik at alt i hvert fall er bevart digitalt for ettertiden.

7.3 Avslutning

Hvordan blir verneverdier i den historiske bebyggelsen og i kulturmiljøet som helhet forvaltet og ivaretatt på Svartlamon? Som vist i denne oppgaven er dette en sammensatt problemstilling som kanskje ikke gir ett entydig svar fordi det er mye som taler til fordel for ivaretagelse av verneverdiene, samtidig som det er en del trusler mot dem. Verneverdier omfatter ikke bare kunnskapsverdier knyttet til eldre bygningsdeler og autentisitet, de omfatter også flere former for opplevelsesverdier og rene bruksverdier. Og det er her redegjort for at Svartlamon representerer et mangfold av verneverdier i alle de tre kategoriene, i tillegg til at det finnes andre underbyggende og forsterkende egenskaper ved bygningene og kulturmiljøet. De ulike kulturminnene og kulturmiljøet i sin helhet fremstår i dag som representativt for den typiske arbeiderklassebydelen fra slutten av 1800-tallet, men slike miljøer blitt mer og mer sjeldne, og jeg vil påstå at Svartlamon er unikt i så henseende, i alle fall i norsk sammenheng.

Det langvarige kommunale eierskapet av arealene og bygningene på Svartlamon, er mye av årsaken til at kulturmiljøet fremstår slik det gjør i dag. I motsetning til tilsvarende bygningsmiljøer har ikke området gjennomgått den gentrifiseringsprosessen som mange av de andre miljøene er preget av. På den andre siden er bygningene i stor grad preget av manglende vedlikehold, nettopp fordi kommunen har vært eier og fordi den videre bruken av området i flere tiår var uavklart. Eierskapsforholdet har altså vært både til nytte og til ulempe, men når alt kommer til alt, kanskje mest til nytte. Det er i hvert fall mye av grunnen til at Svartlamon fortsatt står som det gjør, for på private hender hadde nok bygningene vært svært forskjønnet og oppgradert, eller alternativt vært revet og erstattet av mer arealeffektive boliger.

Beboerne på Svartlamon spiller også en viktig rolle i forvaltningen av boligene der det rådende verdisynet med fokus på livskvalitet i stedet for penger er med på å sikre at verneverdier blir ivaretatt. Dette kombinert med at alle som bor der leier bolig, og heller ikke er så interessert i å bruke egne midler på denne. Flere av beboerne er opptatt av bygningsvern, og de fleste som bor der er nok interessert i å bevare området mest mulig slik det er, men samtidig kan leietakeres manglende kompetanse på bygningsvern samt kunnskap om hva som er viktig å ta vare på og ikke, være en trussel mot verneverdiene. Å gjøre beboerne oppmerksomme på de ulike verdiene som er representert i bygningene og i miljøet og gi dem økt kunnskap om hvorfor disse må tas hensyn til, er en svært viktig del av forvaltningen. Beboerne er nok allerede bevisste på sin tilhørighet og sitt eierskap til Svartlamon, og hvis de får et økt fokus på hvorfor området bør bevares som det er, vil denne tilhørigheten og eierskapet forsterkes ytterligere.

Reguleringsområdet på Svartlamon har per i dag et godt vern, både når det gjelder de enkelte bygningene og det samlede miljøet. Dette trygges særlig ved bestemmelsen om at byantikvaren skal høres i forkant av byggesaker, og at samme instans konsulteres ved behov underveis i disse sakene. Men det er en klar ulempe at Boligstiftelsen ikke har rutiner på at det alltid sendes søknad ved fasadeendringer og andre vesentlige ombygginger. Det er heller ingen kontroll på hva den enkelte leietaker gjør av vedlikehold og oppgraderinger i sin egen leilighet, noe som er en reell trussel mot verneverdiene. Hvis disse truslene kan reduseres ved å få på plass søknadsrutiner, samt øke beboernes kunnskap om hvorfor det er viktig med bevaring, sikres områdets verneverdier ytterligere. Det at den omfattende bevaringskampen for Svartlamon er i nær fortid slik at mange fortsatt husker den, taler til fordel for at kulturmiljøet i dag trolig ikke står overfor noen umiddelbar trussel fra politikernes og kommunens side. En bedre forutsigbarhet for Boligstiftelsen og beboerne når det gjelder varigheten på leieavtaler fra kommunen, hadde trygget området ytterligere med tanke på kommunens muligheter for salg eller omregulering. Det finnes også andre mer ukontrollerbare trusler mot verneverdiene på Svartlamon, men bortsett fra sikring mot brann, er det naturlig nok lite som kan gjøres lokalt for å avverge disse.

Verneverdier i den historiske bebyggelsen og i kulturmiljøet på Svartlamon er per i dag tilstrekkelig ivaretatt og forvaltet, og det ser ut til at det er overveiende positivt at de er representert i et slikt miljø. Som vist i denne oppgaven er det flere forutsetninger som ligger til grunn for denne påstanden, men samtidig eksisterer det en del trusler mot verneverdiene selv om de fleste av disse kan reduseres og i beste fall elimineres. Kulturmiljøet på Svartlamon er i

dag regulert til bevaring, i tillegg til at enkeltbygninger er verneklassifisert av byantikvaren. Likevel, og da særlig for å sikre verdier i interiør, kunne hele eller deler av området og bygningene vært underlagt et enda mer omfattende vern. Alternativene er da en skjerping av reguleringsbestemmelsene eller en fredning av enkeltbygninger eller av kulturmiljøet etter kulturminneloven. I alle tilfelle bør det vurderes om det skal foretas en grundig vurdering av bygningene for å kartlegge hva slags type vern det er behov for. Hvis det så konkluderes med at dagens vern er godt nok, kan en detaljert dokumentasjon av bygningsmassen gjennom foto og tekst uansett være ønskelig som en digital bevaring av verneverdier.

Verneverdier i den historiske bebyggelsen og i kulturmiljøet som helhet er per i dag godt forvaltet og ivaretatt på Svartlamon, og det virker som om tidligere og gjeldende forvaltningspraksis har vært positivt for ivaretagelse av verneverdiene i området. Og blant annet fordi vernekampen fortsatt står sterkt i alles minne skal det nok mye til for at bygningene og kulturmiljøet på Svartlamon står overfor noen umiddelbar trussel om omregulering, rivning eller annen vesentlig endring. Likevel bør det videre fremover jobbes for bedre å tydeliggjøre og forankre Svartlamons verneverdier, både overfor beboerne, kommunen og andre involverte aktører. Området er i dag en etablert og akseptert del av Trondheim, og den gamle, særegne og litt rare bydelen vil sannsynligvis i veldig mange år framover fortsatt være en velkjent fargeklatt i bybildet.

Biskop Darres gate 9.

Litteratur

Publiserte kilder

Christensen, Arne Lie: *Den norske byggeskikken*. Oslo 1995

Christensen, Arne Lie: *Kunsten å bevare*, Oslo 2011

Christiansen, Haakon Odd: *Lademoen*, Trondheim 1983

Det Statistiske Centralbyrå: *Norges Civile, Geistlige og Judicielle Inndeling*, tabel 3, Kristiania 1917

<https://user.xmission.com/~jsvare/genealogy/inndeling.html#Tabel%203>

Drange, T., Aanensen, H.O., Brønne, J.: *Gamle trehus*, Oslo 2011

Dalland, Olav: *Metode og oppgaveskriving*, Oslo 2012

Eriksen, Anne: *Historie, minne og myte*, Oslo 1999

Fagerland, Tor Einar: ”Kulturarv i spenningsfeltet mellom før og nå”, *Heimen* 4/2008

Fagerland, Tor Einar: ”Fra monument til miljø: Norsk kulturminnevern 1844-2010”,

Fagerland, T.E. og Paasche, K. (red.), *1537 – Kontinuitet eller brudd?*, Trondheim 2011: 93-105

Holme, Jørn (red.): *Kulturminnevern - Lov, forvaltning, håndhevelse. Bind I*, Oslo 2005

Jones, Michael: *Landscape as a resource and the problem of landscape values*, Trondheim 1993

Kahn, Michael: *Lærebok i kulturminnerett*, Trondheim 2007

Kraft, Jens: *Topographisk-Statistisk Beskrivelse af Kongeriget Norge, Femte Deel, Det Nordenfjeldske Norge*, Christiania 1832

<http://www.nb.no/nbsok/nb/dc19a60951918da9335396d03e1b7828?index=1#619>

Mykland, Knut: *Trondheim bys historie III "Fra Søgaden til Strandgaten 1807-1880"*, Trondheim 1955

Myklebust, Dag: ”Kulturminnevernets begrunnelse – en pest eller rett og slett bare en plage?”, *NIKU Temahefte* 5/2002: 9-18

Riksantikvaren: *Håndbok for lokal registrering*, u.å.

Schønning, Gerhard: *Reise giennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775. Andet bind*, 1979

<http://www.nb.no/nbsok/nb/003fa0f0b3b75d9e8080c87206eb8f14?index=4#11>

Småge, Kim (red.): *Svartlamon lever!*, Trondheim 1997

Sosialgruppa på Svartlamon: *Bomiljø, engasjement og mobilitet på Svartlamon, Beboerundersøkelse*. Trondheim 2009
Todal, Anders: *Soga um Lade*, Oslo 1935
Torgersen, Torbjørn: *Fra "koloni" til arbeiderbydel*, Trondheim 1997
Trondheim kommune: *Trondheims bybilde – Innstilling fra antikvarisk utvalg Trondheim kommune*, Trondheim 1976

Offentlige dokumenter og rapporter

Meld. St. 35 (2012-2013) *Framtid med fotfeste*
Trondheim kommune: *Evaluering av Trondheim kommunes involvering på Svartlamon med vedlegg*, Trondheim 2016
<https://trondheim.kommune.no/svartlamoen>, 2016, sist aksessert 24.02.17
Trondheim kommune: *Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer 2013-2025*, Trondheim 2013

Lovverk

Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker av 10. februar 1967, Oslo
Lov om kulturminner av 9.juni 1978 nr. 50, Oslo 2010
Lov om planlegging og byggesaksbehandling av 27.juni 2008 nr. 71, Oslo

Nettkilder

"Aktuelle bestemmelser for klasse A, B og C",
< <https://www.trondheim.kommune.no/content/1117735964/Aktuelle-bestemmelser-for-klasse-A-B-og-C> >, u.å., sist aksessert 24.03.17

"Amt",
< <https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Amt> >, u.å., sist aksessert 10.02.17

"Anno" på Svartlamon",
< <https://tv.nrk.no/serie/anno/kmte50001317/sesong-3/episode-13#t=29m3s> >, 2016, sist aksessert 09.05.17

"Bakklandet",
< <http://bakklandet.info/> >, 2011, sist aksessert 10.05.17

”Brannen på Rosenborg”,

<

<http://lademoenhistorielag.com/Historieglimt%20175%20Storbrannen%20pa%20Lademoen%201899.pdf>>, u.å., sist aksessert 10.05.17

”Bruk av kulturarv på museum”,

< <http://sverresborg.no/> >, u.å., sist aksessert 03.05.17

”Empiri”,

< <https://snl.no/empiri>>, u.å., sist aksessert 11.03.17

”En reise i norsk trearkitektur”,

< <https://trearkitektur.files.wordpress.com/2013/06/en-reise-i-norsk-trearkitektur-2-opplag-tosidig-ny.pdf> >, u.å., sist aksessert 10.03.17

”Feltarbeid”,

< <https://snl.no/feltarbeid> >, 2016, sist aksessert 08.05.17

”Forskrift av 9.februar 1979 om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven”,

< <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1979-02-09-8785> > u.å., sist aksessert 24.03.17

”Gentrifisering”,

< <https://no.wikipedia.org/wiki/Gentrifisering> > ,

< http://www.forskningsradet.no/csstorage/vedlegg/jun03-Bjornskau_Hjortol.pdf >, sist aksessert 28.04.17

”Hausmannskvartalet”,

< <http://www.aftenposten.no/osloby/Kommunen-solgte-Hausmannskvartalet-Her-er-okkupantenes-svar-585248b.html> >, 2016, sist aksessert 12.05.17

”Ilsvikøra”,

< <http://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php?title=Ilsvik%C3%B8ra> >, 2017, sist aksessert 10.05.17

”Kart over reguleringsområdet Svartlamoen”,

< http://svartlamon.org/wp-content/uploads/2013/10/1176897121_kart_reguleringsplan.pdf

>, u.å., sist aksessert 07.02.17

”Kart over Reina”,

<<https://www.google.no/maps/place/Reina,+7042+Trondheim/@63.4398547,10.4233932,17z>

[/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x466d310a2c1d887b:0x608dbdf57ff26ec0!8m2!3d63.4398547](https://www.google.no/maps/place/Reina,+7042+Trondheim/@63.4398547,10.4233932,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x466d310a2c1d887b:0x608dbdf57ff26ec0!8m2!3d63.4398547!4d10.4255819)

[!4d10.4255819](https://www.google.no/maps/place/Reina,+7042+Trondheim/@63.4398547,10.4233932,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x466d310a2c1d887b:0x608dbdf57ff26ec0!8m2!3d63.4398547!4d10.4255819) >, u.å., sist aksessert 03.03.17

”Kart over Søndre Trondhjems Amt 1775”,

< [http://www.kartverket.no/historiske/amt2/jpg100dpi/amt2_soendre-trondhjems-amt-](http://www.kartverket.no/historiske/amt2/jpg100dpi/amt2_soendre-trondhjems-amt-53_1775.jpg)

[53_1775.jpg](http://www.kartverket.no/historiske/amt2/jpg100dpi/amt2_soendre-trondhjems-amt-53_1775.jpg) >, u.å., sist aksessert 09.02.17

”Kart over Trondheim 1898”,

< https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/95/Trondheim_map_1898.jpg >, u.å.,

sist aksessert 03.03.17

”Kart over Østbyen, Lademoen og Svartlamon”,

<

<https://kart5.nois.no/trondheim/Content/Main.asp?layout=trondheim&time=1488188968&vw>

[r=asv](https://kart5.nois.no/trondheim/Content/Main.asp?layout=trondheim&time=1488188968&vw) >, sist aksessert 12.05.17

”Kriterier for antikvarisk klassifisering”,

< <https://www.trondheim.kommune.no/byantikvaren/kriterier/> >, u.å., sist aksessert 24.03.17

”Kunstnerisk verdi”,

< <http://www.lovligt.se/kulturvarden/konstnarligt-varde/> >, u.å., sist aksessert 29.03.17

”Kurs og utdanning innen tradisjonshåndverk”,

< ¹ <https://www.hjerleid.no/> >, < <http://rorosmuseet.no/handverksdager-2017> > ,

< <https://www.ntnu.no/studier/fttradbygg> >, sist aksessert 03.05.17

”Kursvirksomhet på Svartlamon”,

<

<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.1088090207880539.1073741837.530777486945>

[150&type=3](https://www.facebook.com/events/1471751836460056/) >, < <https://www.facebook.com/events/1471751836460056/> >, sist aksessert

04.04.17

”Lade”,

< <https://snl.no/Lade> >, u.å., sist aksessert 08.02.17

”Lademoen”,

< <http://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php?title=Lademoen> >, u.å., sist aksessert

28.02.17

< <http://lademoenhistorielag.com/Historieglimt%2019%20Lademoens%20grenser.pdf> > ,

u.å., sist aksessert 08.02.17

”Om byantikvarens aktsomhetskart”,

< <http://www.trondheim.kommune.no/byantikvaren/kartinfo/> >, u.å., sist aksessert 10.01.17

”Om Riksantikvaren”,

< <http://www.riksantikvaren.no/Om-oss/Kulturminneforvaltningen> >, u.å., sist aksessert

05.05.17

”Oppgaver og rapporter om Svartlamoen”,

<[https://brage.bibsys.no/xmlui/discover?rpp=10&page=1&query=svartlamon&group_by=non](https://brage.bibsys.no/xmlui/discover?rpp=10&page=1&query=svartlamon&group_by=none&etal=0)

[e&etal=0](https://brage.bibsys.no/xmlui/discover?rpp=10&page=1&query=svartlamon&group_by=none&etal=0) >, u.å., sist aksessert 04.03.17

”Patina”,

< <http://www.lovligt.se/kulturvarden/patina/> >, u.å., sist aksessert 29.03.17

”Plan – og bygningsloven av 14. juni 1985”,

< https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1985-06-14-77#KAPITTEL_7 >, u.å., sist aksessert

27.02.17

”Reguleringsplan R219b Svartlamoen (Reinaområdet) med plankart og bestemmelser”,
< <http://kart5.nois.no/trondheimbraarkiv/getfile.aspx?id=20183810> >, u.å., sist aksessert
26.03.17

< <http://kart5.nois.no/trondheimbraarkiv/getfile.aspx?id=20093468> >, u.å., sist aksessert
26.03.17

”Svartlamon”,

< <http://svartlamon.org/organisering/> >, sist aksessert 27.02.17

< http://lademoenhistorielag.com/Historieglimt%207%20Svartlamon_per_overland.pdf >,
u.å., sist aksessert 03.03.17

< <https://www.nrk.no/trondelag/xl/svartlamon-boligstiftelse-15-ar-1.13239804> >, 2016, sist
aksessert 09.05.17

”Utmykking Svartlamon”,

< <http://haakon-gullvaag.no/kunst-utmykning-svartlamoen> >, u.å., sist aksessert 09.05.17

”Verneverdi og vernekriterier anvendt i Riksantikvarens fredningsarbeid”,

<[http://www.kvadraturen.no/content/ressurser/artikler/art_5_verneverdi_og_vernekriterier_-_ulf_holmene\[1\].pdf](http://www.kvadraturen.no/content/ressurser/artikler/art_5_verneverdi_og_vernekriterier_-_ulf_holmene[1].pdf), Ulf Holmene, u.å., sist aksessert 26.03.17

”Xenofobi”,

< <https://no.wikipedia.org/wiki/Xenofobi> >, u.å., sist aksessert 30.03.17

Upubliserte kilder

E-post av 26.02.2009 fra tidligere byantikvar Gunnar Houen til byggesakskontoret og
Trondheim Eiendom

E-post/forespørsel på facebookforum fra Kathrine Standal til beboerne, sendt 25.01.17

Samtale med Kathrine Standal under befaring på Svartlamon i november 2016

Samtale med Kathrine Standal 25.01.17

Samtale med beboere under feltarbeidet i februar og mars 2017

E-poster til Kathrine Standal og Mette Bye, sendt 04.04.17

E-poster mottatt 03. og 04.05.17 fra Elisabeth Kahrs og Gunnar Houen hos byantikvaren
Bygginformasjon fra matrikkelen

SEFRAK-registeret for Trondheim kommune

Upublisert dokument fra byantikvarens arkiv: *Bygninger på Lademoen med egen omtale*

Upublisert dokument fra byantikvarens arkiv: *Lademoen - grunnlag verneplan*

Forkortelser

KML Kulturminneloven

PBL Plan – og bygningsloven

Foto og kart

Alle kart er henvist til med nettkilde i litteraturlisten.

Foto brukt i oppgaven er tatt og redigert av Tone Østerli og Per E. Riise.